

Designing a Model of Criteria Influencing the Provincial Development Management Mechanism in South Khorasan: A Fuzzy Delphi Approach

Ehsan Zanganeh¹, Alireza Tashakorian Jahromi^{2*}

¹ Assistant Professor of Economics, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran.

² Assistant Professor of Public Administration, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran.

*Corresponding author, Email: a.tashakorian@birjand.ac.ir

Keywords:

Development Management, Growth, Fuzzy Delphi Technique, South Khorasan.

Introduction

After the end of World War II, in the 1950s to 1970s, the concept of development was considered in the form of economic growth, but later development was defined as a concept that pays attention to all economic, political, social and cultural dimensions of a society. Development is a comprehensive process of economic, social, cultural and political activities that aims to continuously improve the lives of the entire population and the fair distribution of resources is one of its main pillars. Therefore, development is a qualitative, comprehensive concept that goes beyond the quantitative issue of growth, so we should not only pay attention to the economic aspect of development. The main question of the present study is what are the most important obstacles to the development of South Khorasan Province that have overshadowed the development management mechanism? The present study was conducted in the territorial territory of South Khorasan Province and designed a model of effective criteria on the development management mechanism of the province based on the fuzzy Delphi method. One of the development strategies for South Khorasan Province can be to identify the obstacles in the way of the province's development so that policymakers can overcome them and achieve public satisfaction.

Methodology

This research is based on the fundamental objective and has an inductive approach. Initially, the factors and components of the research were identified and modified based on relevant domestic and foreign research and the opinions of experts in the province. The statistical population of the research included selected and specialized experts in the framework of the economic development of the province who had characteristics such as availability, experience, appropriateness of the field of study, research background, and executive expertise in this field, totaling 54 people, whose opinions were used. In this study, the census method was used to determine the sample size, and the sample size was determined to be 54 people. In the process of extracting the development management model of South Khorasan Province, the fuzzy Delphi method was used. In this method, instead of referring to different people who may not have the necessary information for the researcher, experts are referred to; therefore, sampling occurs in a deliberate and selected manner. Referral to experts continues until the researcher reaches theoretical saturation (consensus) and concludes that nothing new will be discovered. Regarding the determination of the sample size based on Grisham's (2009) view on the number of respondents

Received:

16/Mar/2025

Revised:

25/Apr/2025

Accepted:

30/Jun /2025

to questionnaire questions in the field of Delphi technique, what is important in selecting sample members is their unbiased response to the questions, their interest in the topic or subject under discussion, and most importantly, their sufficient knowledge or information in the field under study; therefore, in some studies, at least 15 people are considered as informed individuals (Safri et al., 2015). Therefore, in the present study, the number of 54 questionnaires that can be examined shows that in this respect, the results of this study can be relied upon.

Findings

The prioritization of the basic components affecting the development management of South Khorasan Province was done from the perspective of elites and experts. High inflation rate, low investment, poverty, usury, low productivity rate of production resources, high unemployment rate, class differences and corruption are the main obstacles to the province's economic development. In the social sphere, the lack of railways, low level of security and participation, and social cohesion and equality are the central problems of the province. Low quality of bureaucracy, administrative corruption, low level of media freedom, ethnic and religious conflicts and tensions are the main problems of the province's political sphere. The literacy rate, inventions and low scientific ranking of universities in the scientific sphere are the most central concerns of the province's scientific and cultural sphere. Diseases, vaccination, infant and maternal mortality, lack of medical and health centers and low level of primary education are the most important issues and concerns in the field of health, treatment and education or human development index.

Discussion and Conclusion

The results of the study indicate that high inflation rate, low investment, poverty, lack of railways, low level of security and social equality, low quality of bureaucracy, administrative corruption, low level of media freedom, ethnic and religious conflicts and tensions, low academic ranking of universities, diseases, vaccination, infant and maternal mortality, lack of medical and health centers are obstacles and concerns for development in the economic, social, political, scientific-cultural and human development fields in South Khorasan Province. Finally, considering the analysis of statistical results extracted from the opinions of experts, it can be said that the most effective factors or in other words the most important components that require more attention from provincial officials are inflation rate, quality of bureaucracy, fight against infectious diseases and investment. Therefore, it can be said that these four components will be among the main obstacles to the development of South Khorasan Province. If they are not paid attention to, that is, if steps are not taken by national and provincial officials to reduce the inflation rate, increase investment in the province, combat infectious diseases, and increase the quality of bureaucracy, the path to development in South Khorasan Province will not be smooth. It can also be said that in the development of South Khorasan Province, economic, political, and health criteria are more important than other criteria.

How to cite this article:

Zanganeh, E., & Tashakorian Jahromi, A.R. (2025) Designing a Model of Criteria Influencing the Provincial Development Management Mechanism in South Khorasan: A Fuzzy Delphi Approach. *Green Development Management Studies*, 4(3), 297-321. <https://doi.org/10.22077/jgdms.2025.9118.1281>

طراحی الگوی معیارهای مؤثر بر مکانیسم مدیریت توسعه استان با رویکرد دلفی فازی

احسان زنگنه^۱، علیرضا تشکریان جهرمی^{۲*}

^۱ استادیار اقتصاد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

^۲ استادیار مدیریت دولتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: a.tashakorian@birjand.ac.ir

چکیده

واژگان کلیدی:

مدیریت توسعه، رشد، تکنیک دلفی فازی، خراسان جنوبی.

توسعه مفهومی کیفی، همه جانبه و فراتر از موضوع کمی رشد است بنابراین نباید تنها به جنبه اقتصادی توسعه توجه کرد. هدف از این پژوهش شناسایی و طراحی الگوی معیارهای مؤثر بر مکانیسم مدیریت توسعه استان خراسان جنوبی بر اساس روش دلفی فازی می باشد. این پژوهش با توجه به هدف بنیادی و دارای رویکرد استقرایی است. جامعه آماری تحقیق شامل خبرگان برگزیده و متخصص در راستای چارچوب توسعه اقتصادی استان بودند که از نظرات آنها استفاده گردید. در فرآیند استخراج الگوی مدیریت توسعه استان خراسان جنوبی از روش دلفی فازی بهره گرفته شده است. بر اساس یافته‌های پژوهش هر یک از مولفه‌ها به ترتیب میزان اهمیت در هر طبقه اولویت بندی شده و در نهایت تعداد ۵ معیار اصلی (اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، علمی-فرهنگی و توسعه انسانی) و سی مولفه استخراج و اولویت بندی گردیدند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که نرخ تورم بالا، سرمایه گذاری پایین، فقر، نبود راه آهن، سطح پایین امنیت و برابری اجتماعی، کیفیت پایین بروکراسی، فساد اداری، سطح پایین آزادی رسانه‌ها، مناقشات و تنش‌های قومی و مذهبی، رتبه پایین علمی دانشگاه‌ها، بیماری‌ها، واکسیناسیون، مرگ و میر نوزادان و مادران، کمبود مراکز درمانی و بهداشتی از مهم‌ترین موانع و دغدغه‌های توسعه در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، علمی-فرهنگی و توسعه انسانی در استان خراسان جنوبی می باشند. بنابراین سیاست گذاران استانی باید توجه بیشتری به این مولفه‌ها جهت دستیابی به توسعه داشته باشند تا موانع بر سر راه توسعه استان مرتفع و رضایت عمومی حاصل گردد.

تاریخ دریافت:

۲۶ اسفند ۱۴۰۳

تاریخ بازنگری:

۵ اردیبهشت ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۹ تیر ۱۴۰۳

مقدمه

بعد از پایان جنگ جهانی دوم، در دهه‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۷۰ مفهوم توسعه در قالب رشد اقتصادی مورد توجه قرار می‌گرفت اما به بعد توسعه به‌عنوان یک مفهوم که به تمامی ابعاد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی یک جامعه توجه دارد، تعریف شد. توسعه فرایندی جامع از فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است که هدف آن بهبود مداوم زندگی تمام جمعیت بوده و توزیع عادلانه منابع از ارکان اصلی آن است. کاهش نابرابری فضایی و رفع دوگانگی اقتصادی و اجتماعی به‌عنوان یکی از اهداف اساسی موردتوجه است زیرا عدم توازن در جریان توسعه میان مناطق گوناگون موجب ایجاد شکاف و تشدید نابرابری منطقه‌ای و فضایی می‌گردد که خود مانعی در مسیر توسعه ملی محسوب می‌شود (حیدری فر و محسنی‌پور، ۱۴۰۱). مدیریت توسعه نقشی اساسی در ایجاد شرایط لازم برای دستیابی به رشد اقتصادی پایدار و فراگیر ایفا می‌کند. سیاست‌های مناسب مدیریت توسعه می‌تواند به طور همزمان رشد اقتصادی و بهبود کیفیت محیط زیست را فراهم آورد (متقی و همکاران، ۱۴۰۳). مهم‌ترین ویژگی مدیریت توسعه در ایران، تکیه بر بخش سخت‌افزاری و بعد مادی آن و غفلت از بعد نرم‌افزاری توسعه (بعد اجتماعی سیاسی و فرهنگی) است. انتخاب این رویه در ایران، باعث گردیده که زیست‌جهان اجتماعی تحت تسخیر سیستم درآید و به تدریج آثار زیان‌بار خود را به صورت افزایش آسیب‌ها و جرایم اجتماعی نشان دهد (قاسمی، ۱۳۸۷). از این رو نگاهی همه‌جانبه به مفهوم توسعه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

موانع زیادی بر سر راه توسعه جوامع مختلف می‌باشد که بایستی از پیش‌رو برداشته شوند تا جوامع انسانی رو به بهبود مداوم وضعیت زندگی گام بردارند. تا زمانی که این موانع پابرجا باشند قطعاً توسعه همه‌جانبه محقق نخواهد شد. در سطح جهانی عواملی از قبیل فقر و نابرابری، عدم دسترسی به بهداشت و آموزش مناسب، تغییرات اقلیمی و مشکلات زیست محیطی و عدم همکاری‌های بین‌المللی، در ایران نیز عواملی از قبیل نوسانات اقتصادی، تحریم‌ها، زیرساخت ناکافی، فساد اداری خشک‌سالی و چالش‌های زیست محیطی موانع اصلی توسعه به‌شمار می‌آیند. استان خراسان جنوبی به‌عنوان یکی از مناطق استراتژیک و غنی از لحاظ منابع طبیعی و فرهنگی در ایران، با چالش‌های متعددی در زمینه مدیریت توسعه روبرو است. به دلیل تنوع و توزیع نامتعادل منابع، نرخ بیکاری بالا، نامناسب بودن زیرساخت‌ها، کم‌آبی، چالش‌های اجتماعی فرهنگی، مشکلات سیاسی و اداری و فقدان سرمایه‌گذاری کافی نیاز به یک الگوی جامع و کارآمد برای شناسایی و اجرای مؤلفه‌های مؤثر بر مکانیسم مدیریت توسعه در این استان محسوس است. از این رو، سوال اصلی پژوهش حاضر این است که مهم‌ترین موانع پیش‌روی توسعه استان خراسان جنوبی چیست که مکانیسم مدیریت توسعه را تحت‌الشعاع قرار داده‌اند؟ پژوهش حاضر در قلمرو سرزمینی استان خراسان جنوبی انجام شده‌است که به طراحی الگوی معیارهای مؤثر بر مکانیسم مدیریت توسعه استان پرداخته‌است. یکی از راهکارهای توسعه استان خراسان جنوبی می‌تواند شناسایی موانع موجود بر سر راه توسعه استان باشد تا سیاست‌گذاران در جهت رفع آن‌ها برآیند، بلکه رضایت عمومی حاصل گردد. برای این منظور جهت تعیین موانع توسعه استان از نقطه نظرات کارشناسی نخبگان و متخصصین استفاده می‌شود. از این رو پرسشنامه‌ای تنظیم و به نخبگان و متخصصان ارائه شده و آن‌ها براساس طیف لیکرت به امتیازدهی مؤلفه‌های هر یک از معیارهای توسعه پرداخته‌اند و سپس با کمک تکنیک دلفی فازی مؤثرترین مؤلفه‌ها در هر یک از معیارهای توسعه استخراج شده‌اند. مؤلفه‌های مذکور به‌عنوان مهم‌ترین موانع توسعه استان خراسان جنوبی به‌شمار می‌آیند که در این پژوهش به شناسایی آن‌ها پرداخته شده‌است. از این رو پژوهش حاضر به تحلیل، بررسی و اولویت‌بندی مؤلفه‌های اساسی توسعه در چارچوب معیارهای متفاوت اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی و توسعه انسانی در استان خراسان جنوبی با بهره‌گیری از تکنیک دلفی فازی می‌پردازد.

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

مفهوم توسعه و توسعه یافتگی تقریباً از نیمه دوم قرن بیستم در جهان متداول شده است. توسعه واژه‌ای است که از نظر مفهومی روند تکاملی خود را در طول زمان طی نموده و اصطلاحات جدیدی به آن افزوده شده و معنا و مفهوم متفاوتی یافته است. توسعه بر حسب پیشرفت به سوی اهداف رفاهی نظیر کاهش فقر، بیکاری و نابرابری تعریف می‌شود (کرک^۱ و دیگران، ۲۰۰۱). آرتور لوئیس رشد اقتصادی را به معنای افزایش سود می‌داند و آن را شامل مفاهیمی همچون رفاه، آسایش و سعادت نمی‌داند و کاری به توزیع و مصرف آن‌ها ندارد. رشد اقتصادی عبارت است از افزایش شاخص‌های اقتصادی، نظیر تولید ناخالص ملی یا درآمد سرانه طی یک دوره زمانی مشخص (لطیفی و قائم‌پور، ۱۳۹۵). توسعه در مفهوم وسیع آن، یعنی بهبود در کیفیت سطح زندگی از همه ابعاد آن؛ چیزی بیش از افزایش درآمد، آموزش بهتر، بهبود استانداردهای بهداشتی و تغذیه، کاهش فقر، محیط زیست بهتر و برابری اقتصادی و اجتماعی بالاتر در برخورداری از امکانات و فرصت‌های آزادی بیشتر فردی و زندگی غنی‌تر فرهنگی (غیاثوند و معزی فر، ۱۳۹۰). توسعه فرایندی پیچیده و چند بعدی است که مستلزم تغییر ساخت اجتماعی، طرز تلقی مردم و نهادهای ملی و نیز تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه کن کردن فقر و برقراری عدالت اجتماعی و پایداری محیط می‌باشد (صفری احمدوند، ۱۴۰۱). تعاریف مختلفی برای توسعه وجود دارد. طبق تعریف سازمان همکاری و توسعه اقتصادی^۲ (OECD)، توسعه فرایندی است که بدون آسیب رساندن به منابع محیطی موجب رشد، پیشرفت، تغییرات مثبت در مؤلفه‌های فیزیکی، اقتصادی، زیست‌محیطی، اجتماعی و جمعیتی می‌شود. به نوعی توسعه بر خلاف رشد علاوه بر کمیت، کیفیت را هم در نظر می‌گیرد. طبق تعریف این سازمان ابعاد توسعه عبارتند از:

بعد اجتماعی (مربوط به توسعه مردم محلی)،

اقتصادی (مربوط به امور مالی و ثروت محلی)،

زیست‌محیطی (مربوط به کیفیت هوا، آب، خاک و غیره آن محل) و

سیاسی (مربوط به نظام‌های سیاسی و آزادی‌های ارائه شده)

محققان ابعاد مختلفی برای توسعه قائل هستند. در اولین تلاش برای دسته‌بندی مفاهیم توسعه می‌توان آن‌ها را به یکی از سنخ‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی یا اجتماعی تقسیم‌بندی کرد. در تقسیم‌بندی دیگر، ابعاد توسعه، توسعه اقتصادی، توسعه فرهنگی، توسعه اجتماعی، توسعه انسانی و توسعه سیاسی شمرده شده است (ازکیا و غفاری، ۱۳۹۳).

تاکنون نظریات فراوانی در خصوص توسعه اقتصادی ارائه شده است که برخی از این نظریات به شرح زیر ارائه می‌گردد:

نخست، نظریه نوسازی^۳؛ بر اساس این نظریه توسعه فرایندی است خطی که با گذر زمان از جامعه سنتی شروع شده و طی مراحل شکل می‌گیرد. در این الگو بر اساس نظر لرنر^۴ (۱۹۵۸)، توسعه‌یافتگی در متغیرهایی از جمله صنعتی شدن، کثرت‌گرایی، رشد شهرنشینی و رسانه‌های گروهی، افزایش تعداد تحصیل کرده‌ها و مشارکت در امور سیاسی خلاصه می‌شود. در این میان روستو نیز روند توسعه را در قالب یک الگوی پنج مرحله‌ای شامل: مرحله جامعه سنتی، کسب آمادگی برای خیز اقتصادی، خیز اقتصادی، پیشرفت به سوی بلوغ و عصر مصرف انبوه معرفی می‌نماید (گلدتروپ^۵، ۱۹۷۷). بر اساس این نظریه، مسیر توسعه از گذرگاه سرمایه، تکنولوژی و دانش فنی می‌گذرد.

1. Kirk, P. et al.

2. Organization for Economic Cooperation and Development

3. Modernization

4. Lerner D.

5. Goldthorpe J. E.

نظریه وابستگی^۱؛ این نظریه توسط گوندرفرانک^۲ مطرح شده و در مقابل نظریه نوسازی قرار دارد (رزاقی و حیدری، ۱۳۹۵). این نظریه با توضیحی خطی و تک‌بعدی از توسعه، هر گونه توسعه در جهان سوم را توسعه وابسته، در امتداد جهان اول، ناقص، غیرتاریخی و کند می‌داند. بر اساس این نظریه، توسعه‌یافتگی همان فرایند غارت مازاد کشورهای توسعه‌نیافته و انتقال آن به مراکز سرمایه‌داری جهانی است (سو^۳، ۱۹۹۰). وابستگی (استعمار) به‌عنوان بخشی از قطب‌بندی مناطق در اقتصاد جهانی قلمداد می‌شود؛ وابستگی و توسعه دو فرآیند ناسازگارند و براین اساس توسعه در پیرامون غیرممکن است؛ ارتباط کشورهای پیرامونی با کشورهای مرکز بسیار زیان‌بار بوده و جلوی توسعه آنها را می‌گیرد؛ از نظر این مکتب، چاره کار در قطع روابط با کشورهای مرکز، انجام انقلاب سوسیالیستی علیه نخبگان سنتی کشورهای پیرامونی است (عباس‌زاده مرزبالی، ۱۳۹۹).

نظریه نهادی رشد^۴؛ بر اساس این نظریه، نهاد، تنها به معنای دولت، سازمان و نهادهای وابسته نیست، بلکه عرف‌ها، هنجارها، رویه‌های قانونی و غیرقانونی نیز در زمره نهادها محسوب می‌شوند. بر اساس این رویکرد دولت می‌تواند عامل یا مانع توسعه باشد. بر اساس گزارش بانک جهانی، توسعه باید دولت‌مدار باشد، یعنی دولت در فرآیند توسعه اجتماعی و اقتصادی نقش مرکزی دارد. با این حال وجود یک دولت کارآمد نه به‌عنوان فراهم‌کننده مستقیم رشد بلکه به‌عنوان یک شریک و عامل تسریع و تسهیل‌کننده در روند توسعه ضرورت دارد (وحید، ۱۳۸۱).

از جمله شاخص‌های توسعه اقتصادی یا سطح توسعه‌یافتگی می‌توان این موارد را برشمرد:

الف. شاخص درآمد سرانه: از تقسیم درآمد ملی یک کشور (تولید ناخالص داخلی) به جمعیت آن، درآمد سرانه به‌دست می‌آید. این شاخص ساده و قابل ارزیابی در کشورهای مختلف، معمولاً با سطح درآمد سرانه کشورهای پیشرفته مقایسه می‌شود.

ب. شاخص برابری قدرت خرید^۵ (PPP): از آن‌جاکه شاخص درآمد سرانه از قیمت‌های محلی کشورها محاسبه می‌گردد و معمولاً سطح قیمت محصولات و خدمات در کشورهای مختلف جهان یکسان نیست، از شاخص برابری قدرت خرید استفاده می‌گردد. در این روش، مقدار تولید کالاها در هر کشور، در قیمت‌های جهانی آن کالاها ضرب شده و پس از انجام تعدیلات لازم، تولید ناخالص ملی و درآمد سرانه آنان محاسبه می‌گردد.

ج. شاخص درآمد پایدار^۶ (GNA, SSI): کوشش برای غلبه بر نارسایی‌های شاخص درآمد سرانه و توجه به توسعه پایدار به‌جای توسعه اقتصادی، منجر به محاسبه شاخص درآمد پایدار گردید. در این روش، هزینه‌های زیست‌محیطی که در جریان تولید و رشد اقتصادی ایجاد می‌گردد نیز در حساب‌های ملی منظور گردیده (چه به‌عنوان خسارت و چه به‌عنوان بهبود منابع و محیط زیست) و سپس میزان رشد و توسعه به‌دست می‌آید.

د. شاخص‌های ترکیبی توسعه: اوایل دهه ۱۹۸۰، برخی از اقتصاددانان به‌جای تکیه بر یک شاخص انفرادی برای اندازه‌گیری و مقایسه توسعه اقتصادی بین کشورها، استفاده از شاخص‌های ترکیبی را پیشنهاد نمودند. به‌عنوان مثال می‌توان به شاخص ترکیبی وزنی که مک‌گراناهان (۱۹۷۳) بر مبنای ۱۸ شاخص اصلی (۷۳ زیرشاخص) محاسبه می‌نمود، اشاره کرد.

1. Dependency theory

2. Gonder Frank

3. So, A.Y.

4. Institutional Growth Theory

5. Purchasing Power Parity Index

6. Genuine National Income, Sustainable Income Index

و. شاخص توسعه انسانی (HDI): این شاخص در سال ۱۹۹۱ توسط سازمان ملل متحد معرفی گردید که براساس این شاخص‌ها محاسبه می‌گردد: درآمد سرانه واقعی (براساس روش شاخص برابری خرید)، امید به زندگی (دربدو تولد) و دسترسی به آموزش (که تابعی از نرخ باسواد بزرگسالان و میانگین سال‌های به مدرسه رفتن افراد است). (حاجی‌مظفری و اسکندری، ۱۳۹۴).

گروه توسعه اجتماعی بانک جهانی، توسعه اجتماعی را به مثابه ترکیب سه مفهوم توانمندسازی (یعنی برخورداری از حق انتخاب فردی)، پوشش (تأکید نهادها و سیاست‌ها بر نیازهای افراد فقیر جامعه و توجه به آن‌ها) و امنیت (یعنی ارتقا و ثبات اجتماعی و امنیت انسانی) تعریف کرده است. استراتژی‌های توسعه اجتماعی در جهت بهبود کیفیت زندگی انسانی بوده و پاسخگویی به نیازهای انسانی انسان را مدنظر دارد. از این رو استراتژی‌های توسعه اجتماعی، شامل نیازهای رفاهی، نیازهای فرهنگی، نیازهای روانی، نیاز در تطبیق‌پذیری و نیاز به رشد و ترقی که در مجموع از عمده‌ترین نیازهای انسان در جامعه جدید است، می‌باشد (از کیا، ۱۳۷۵).

توسعه اجتماعی به طور همزمان شامل چند امر هماهنگ می‌شود. توسعه اجتماعی متضمن بهبود در شاخص‌هایی از قبیل سوادآموزی، شهرنشینی، اقلیت‌های قومی، جامعه مدنی و حقوق شهروندی، بهداشت و درمان، اشتغال، امکانات ورزشی و تفریحی، حمل و نقل، وسایل ارتباط جمعی، مهاجرت، محیط زیست، زنان و کودکان، تنظیم خانواده، فقر و اعتیاد است (خدایاری و اسدی، ۱۳۹۷).

اولین سند مهم سازمان ملل متحد در خصوص توسعه اجتماعی مربوط به گزارش سال ۱۹۵۴ گروهی از کارشناسان در خصوص تعریف بین‌المللی و سنجش معیارها و سطوح توسعه اجتماعی است. این شاخص‌ها عبارتند از: (۱) بهداشت، شامل شرایط جمعیت‌شناختی (۲) غذا و تغذیه (۳) آموزش و پرورش شامل مواد و مهارت‌آموزی (۴) شرایط کار (۵) وضعیت اشتغال (۶) مصرف کل پس‌اندازها (۷) حمل و نقل (۸) مسکن شامل تسهیلات خانگی (۹) پوشاک (۱۰) تفریح و استراحت (۱۱) امنیت اجتماعی (۱۲) آزادی‌های بشری. شاخص‌های توسعه اجتماعی در یونفسکی ۱۹۷۴ به شرح زیر است:

تغذیه، پوشاک، سرپناه، سلامت، آموزش و پرورش، اوقات فراغت، امنیت، محیط اجتماعی و محیط فیزیکی

شاخص‌های بهزیستی اجتماعی در ایالات متحده آمریکا (۱۹۷۳) عبارتند از: درآمد، ثروت و اشتغال، محیط زندگی، بهداشت،

آموزش و پرورش، نظم اجتماعی و تفریح و اوقات فراغت (آزادارمکی و همکاران، ۱۳۹۱).

از توسعه سیاسی تعاریف متعددی ارائه شده است که در اینجا به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود: لوسین پای^۱، ویژگی‌های زیر را برای مفهوم توسعه سیاسی در نظر می‌گیرد:

۱- برابری: از این لحاظ که توسعه سیاسی به مشارکت توده‌ای و اقدام عمومی در فعالیتهای سیاسی مربوط است. در اینجا نکته اصلی، تبدیل شدن مردم به شهروندان فعال است. در این مورد، دست‌کم صورت ظاهر حاکمیت عمومی ضروری است.

۲- ظرفیت: این ویژگی، به توانایی نظام سیاسی در دادن برودادها و به میزان تأثیر آن بر جامعه و اقتصاد اشاره دارد. ظرفیت در اینجا تمایلی است به تخصصی و عقلایی کردن حکومت. نظام حکمرانی در چارچوب بوروکراسی می‌تواند قانون و مقررات دقیق را اعمال کند، شایسته‌سالاری را لحاظ نماید و مانع از ایجاد هرگونه تبعیضی گردد و فساد اداری کاهش یابد که این نهایتاً موجبات تنظیم‌گری رفتار و اجرای کارای فرایندها می‌گردد (تشکریان جهرمی، ۱۴۰۳).

۳- تغییر تدریجی: این ویژگی بر گسترش و اختصاصی کردن ساختارها دلالت می‌کند. از نظر جیمز کلمن، توسعه سیاسی دست‌یابی به موقعیتی است که در آن یک نظام سیاسی به جستجوی آگاهانه و موفقیت‌آمیز برای افزون‌شدن کیفی ظرفیت سیاسی خود، از طریق نهادهای مؤثر و موفق نائل آمد (سیف‌زاده، ۱۳۸۸). ساموئل هانتینگتون مولفه‌های اصلی توسعه سیاسی را عقلانی‌سازی،

1. Human Development Index

2. Lucian Pye

یکپارچگی ملی، دموکراتیزه‌سازی، انعطاف‌پذیری و بسیج تحرک یا مشارکت برمی‌شمارد (هانتینگتون^۱، ۱۹۷۹). روی هم رفته توسعه سیاسی حکومتی و غیرحکومتی در پاسخ به تقاضاهای جامعه در زمینه مشارکت در فرآیندهای سیاسی تعریف نمود. علی‌رغم وجود تعدد دیدگاه‌ها، نظریه‌ها و الگوهای توسعه سیاسی، در بسیاری از شاخصه‌های این مفهوم، اجماع نظر وجود دارد. این شاخصه‌ها عبارتند از: ساختار سیاسی دموکراتیک، فرهنگ سیاسی مدنی (مشارکتی)، نهادینگی سیاسی، تساهل و مدارای سیاسی، مشارکت سیاسی فعالانه، جامعه مدنی پویا، وجود ساختارهای عبور موفقیت‌آمیز از بحران‌های سیاسی، انتخابات آزاد و رقابتی، احزاب سیاسی مستقل و کارآمد، آزادی عقیده و بیان، احترام به حقوق فردی و غیره (عباس‌زاده مرزبانی، ۱۳۹۹).

مفهوم توسعه فرهنگی از اوایل دهه ۱۹۸۰ به بعد از طرف یونسکو در مباحث توسعه مطرح شده و از مفاهیمی است که نسبت به سایر بخش‌های توسعه از ابعاد و بار ارزشی بیشتری برخوردار است و تأکید بیشتری بر نیازهای غیرمادی افراد جامعه دارد. بنابراین فرایندی است که در طی آن با ایجاد تغییراتی در حوزه‌های ادراکی، شناختی، ارزشی و گرایشی انسان‌ها، قابلیت‌ها و باورها، شخصیت ویژه‌ای را در آن‌ها به وجود می‌آورد، که حاصل این باورها و قابلیت‌ها، رفتارهای کنش‌های خاصی است که مناسب توسعه می‌باشد (ازکیا و غفاری، ۱۳۹۳). اساساً فرهنگ یکی از مهم‌ترین عوامل تحقق توسعه است، و از این رو، توسعه فرهنگی، هم یکی از پیش‌شرط‌های بنیادی تحقق توسعه و هم یکی از آرمان‌های بنیادی توسعه در هر جامعه است. از همین رو بیشتر صاحب‌نظران توسعه، از جمله کارگزاران و مسئولان سازمان ملل متحد، تأکید خاصی بر فرهنگ به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل تحقق توسعه دارند (فابریزیو و دیگران^۲، ۲۰۰۸).

بعد کمی توسعه فرهنگ شامل افزایش شمارگان کتاب، تاسیس کتابخانه‌ها، افزایش تیتراژ روزنامه‌ها و نشریات، تاسیس موزه‌ها و فضای فرهنگی و هنری، سینما، تئاتر، تقویت رسانه‌های محلی و بعد کیفی آن هویت‌های دینی و فرهنگی، پاسداری از آداب و رسوم، زبان، ارزش‌ها و میراث فرهنگی (محمدی، ۱۳۹۲).

مفهوم توسعه انسانی از دیگر مفاهیم محوری در مباحث مربوط به توسعه است. در گزارش سازمان ملل درباره توسعه انسانی گفته شده است: توسعه انسانی روندی است که طی آن امکانات افراد بشر افزایش می‌یابد. در این زمینه سه شاخص کلیدی طول عمر، سطح دانش و سطح معاش آبرومند به‌عنوان مهم‌ترین شاخص‌های توسعه انسانی معرفی شده‌اند و گفته شده است با تامین سه مولفه مذکور در یک جامعه، می‌توان گفت آن جامعه به توسعه انسانی دست یافته است (فابریزیو و دیگران، ۲۰۰۸). شاخص توسعه انسانی نتیجه کوششی است به‌منظور رها کردن دیدگاه توسعه تولید مدار و جایگزین کردن دیدگاه دیگری که انسان‌مدار است (گریفین و مک‌کنلی^۳، ۱۹۹۲). برای اندازه‌گیری ابعاد سه‌گانه شاخص توسعه انسانی، شاخص‌های نرخ باسوادی بزرگسالان، سرانه GNP و امید به زندگی در بدو تولد به خدمت گرفته می‌شود (کلانتری، ۱۳۸۰). شاخص توسعه انسانی درصد اندازه‌گیری متوسط دستیابی یک کشور در سه بعد اساسی توسعه انسانی است. این ابعاد عبارتند از زندگی همراه با سلامتی، دانش و استاندارد شایسته زندگی. هر یک از این ابعاد میزان رفاه یک جامعه را در زندگی اجتماعی و اقتصادی نشان می‌دهد. برای اندازه‌گیری این ابعاد، بایستی به شاخص‌های زیر توجه کرد:

الف) زندگی طولانی توأم با سلامتی، که با معیار امید به زندگی در بدو تولد اندازه‌گیری می‌شود.

ب) دانش، که به وسیله نرخ سواد بزرگسالان (با وزن دو سوم) و نسبت ترکیبی ثبت‌نام ناخالص در دوره ابتدایی، راهنمایی و متوسطه (با وزن یک سوم) محاسبه می‌گردد.

1. Hantington

2. Fabrizio, C. et al.

3. Griffin, K. B. & Mckinley, T.

ج) استاندارد شایسته زندگی، که از طریق تولید ناخالص داخلی سرانه (بر حسب برابری قدرت خرید دلار آمریکا) محاسبه می‌شود (دهمرد و همکاران، ۱۳۸۹).

توسعه مانند هر فعالیت دیگر بشری احتیاج به مدیریت دارد زیرا در این فرآیند پیچیده ما نیاز به برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری، بسیج نیروها، تصمیم‌گیری و کنترل داریم که همگی این امور تحت نظر مدیریت قوی و کارآمد، انجام می‌شوند. پس فرآیند توسعه نیاز به مدیریت توسعه دارد. در تعریف مدیریت توسعه می‌توان گفت که عبارتست از فرآیند برنامه‌ریزی، سازماندهی، انتخاب کارگزاران و هدایت و کنترل روند توسعه. به بیان دیگر هماهنگی بین منابع مادی و غیرمادی در سازمان‌های مجری را در جهت سیاست‌های توسعه جهت میل به اهداف مشخص آن مدیریت توسعه گویند. مدیریت توسعه بر روند توسعه تأکید دارد و دربرگیرنده کل فرآیند توسعه می‌باشد (گودرزی، ۱۳۷۷).

اجزای مدیریت توسعه

برنامه ریزی توسعه: برنامه‌ریزی برای اینکه همه ابعاد توسعه باهم رو به رشد بگذارند چرا که مثلاً در جامعه‌ای با ضعف در رشد فرهنگی، تأکید بر رشد اقتصادی زیان‌آور است همان‌طور که رشد اقتصادی کند رشد فرهنگی و معنوی را نیز دچار مشکل خواهد کرد. در این پژوهش یکپارچگی الگوی نهایی و ارائه آن دال بر توجه به ابعاد مختلف توسعه از حیث چارچوب مدیریت توسعه در استان می‌باشد.

سازماندهی توسعه: در این گام بایستی سازماندهی نیروها به صورتی باشد که نقش هر نیرو در کل فرآیند توسعه به صورت دقیق مشخص شود تا تمام برنامه‌هایی که مکتوب شده‌اند به نحو احسن در جهت توفیق فرآیند توسعه عملیاتی شوند.

کارگزاران توسعه: بهترین برنامه‌ها را کارگزاران ناتوان ناپود می‌کنند بنابراین انتخاب کارگزاران متخصص و متعهد در مسیر توسعه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

هدایت و کنترل توسعه: چهارمین گام توسعه، حیاتی‌ترین گام توسعه است چرا که بی‌شک بقای توسعه بستگی به آن دارد. توسعه مجموعه‌ای از رشد ابعاد مختلف جامعه می‌باشد، حال اگر بر این رشدهای متنوع نظارت نشوند و در مجرای اصلی هدایت نگردند، هرکدام بر سر کسب منافع بیشتر تلاش خواهند کرد و این تنازع، توسعه را دچار تزلزل می‌کند. مدیران ارشد توسعه باید از قدرت نظارت و هدایت بر فرآیند توسعه به خوبی برخوردار باشند و از کلیه منابع قدرت موجود و در دسترس خویش استفاده کنند. ایجاد نظام نظارتی توانا که نسبت به کوچک‌ترین انحراف نیز حساس باشد در بقای توسعه بسیار حیاتی است (گودرزی، ۱۳۷۷). بهبود اجزای مدیریت توسعه، کیفیت بوروکراسی را افزایش و فساد اداری را تنزل می‌دهد. بنابراین ارائه یک الگوی جامع با رویکرد سیستمی می‌تواند نگرش و اجرای مکانیسم مدیریت توسعه در استان را تسهیل نموده و مسیر را برای آخرین جز آن یعنی هدایت و کنترل توسعه فراهم نماید.

در ادامه به بررسی برخی از مطالعات مختلف در حوزه توسعه پرداخته شده و در جدول زیر شاخص‌های مختلف توسعه از دید آن‌ها دسته‌بندی شده‌است.

جدول ۱- پیشینه پژوهشی معیارهای توسعه

منبع	زیرشاخص‌ها	معیارها
رستمی و ملک‌حسینی (۱۴۰۰)	میزان خالص بار تکفل، معکوس نرخ بیکاری، درصد شاغلان در بخش کشاورزی، درصد شاغلان به کل جمعیت شاغل، درصد شاغلان در بخش صنعت و در صد شاغلان در بخش خدمات	اشتغال
	نسبت حداکثر به حداقل درآمد، نرخ فقر نسبت به کل جمعیت، حمایت از افراد ناتوان جامعه، ضریب جینی	عدالت اقتصادی
	کاهش رباخواری، کاهش مفاسد اقتصادی، نرخ معاملات مبتنی بر عقود اسلامی	سلامت اقتصادی
	تولید ناخالص داخلی، درآمد واقعی سرانه، نرخ بهره‌وری منابع تولید، نرخ اشتغال و بیکاری، نسبت تولیدات با فناوری بالا	تولید
پاشایی و اشرفی (۱۴۰۰)	صرفه جویی در مصرف و کاهش اسراف، نرخ پس‌انداز، سرانه مصرف انرژی، نرخ مصرف آب مسکونی، صنعتی و کشاورزی	مصرف
	تراز پرداخت‌های تجاری، نسبت صادرات محصولات با فناوری بالا به سایر محصولات، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشور	تجارت بین‌المللی
نفریگر و یودر ^۱ (۲۰۲۱)	تولید ناخالص داخلی، سیاست‌های پولی و سرمایه‌گذاری، تمایز طبقاتی، رابطه بین کشاورزی و بخش‌های صنعتی در اقتصادهای ملی، موانع توسعه ناشی از نابرابری، بی‌عدالتی، جنگ و دستکاری نخبگان در منابع به نفع خود در کشور	تولید ناخالص داخلی، سیاست‌های پولی و سرمایه‌گذاری، تمایز طبقاتی، رابطه بین کشاورزی و بخش‌های صنعتی در اقتصادهای ملی، موانع توسعه ناشی از نابرابری، بی‌عدالتی، جنگ و دستکاری نخبگان در منابع به نفع خود در کشور
وو و هوانگ ^۲ (۲۰۲۰)	سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، باز بودن تجارت، رشد اقتصادی، تولید، مصرف برق و ریسک سیاسی	سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، باز بودن تجارت، رشد اقتصادی، تولید، مصرف برق و ریسک سیاسی
سرویس ریسک سیاسی ^۳	رشد تولید ناخالص داخلی، رقابت پذیری جهانی، پتانسیل جذب سرمایه‌گذاری خارجی، درجه آزادی اقتصادی، شاخص فساد اقتصادی، ریسک اقتصادی، ریسک مالی، تنوع صادرات و واردات و رقابت صنعتی	رشد تولید ناخالص داخلی، رقابت پذیری جهانی، پتانسیل جذب سرمایه‌گذاری خارجی، درجه آزادی اقتصادی، شاخص فساد اقتصادی، ریسک اقتصادی، ریسک مالی، تنوع صادرات و واردات و رقابت صنعتی
رستمی و ملک‌حسینی (۱۴۰۰)	درصد برخورداری از برق، میزان برق تولید شده، درصد برخورداری از گاز، درصد برخورداری روستاها از آب، نسبت خانوار به واحدهای مسکونی، طول راه‌ها، سرانه انواع خطوط راه‌آهن و تعداد واحدهای معدنی	گسترش آبادانی و زیربنا
پاشایی و اشرفی (۱۴۰۰)	نسبت مالکیت مسکن به اجاره نشینی، درصد کمبود مسکن موردنیاز در کشور، وضعیت سلامت، بهداشت و درمان، نرخ آموزش و باسواد بزرگسالان، حمل و نقل جاده‌ای، هوایی و دریایی، توازن بین پیشرفت شهری و روستایی	نسبت مالکیت مسکن به اجاره نشینی، درصد کمبود مسکن موردنیاز در کشور، وضعیت سلامت، بهداشت و درمان، نرخ آموزش و باسواد بزرگسالان، حمل و نقل جاده‌ای، هوایی و دریایی، توازن بین پیشرفت شهری و روستایی
دپارتمان توسعه بین الملل ^۴	برابری اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت، امنیت	پایداری اجتماعی
	مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها، ارائه پیشنهاد، ایفای نقش در خدمات محله، حس تعلق مکانی، انجام فعالیت‌های داوطلبانه	مشارکت شهروندی
	توسعه شورایی‌ها در محلات، مدیریت در مشارکت افراد محله، مدیریت مراکز تفریحی و آموزشی، مدیریت تعبیه تابلوها و نشانه‌ها برای شناسایی محله مسکونی، مدیریت در انتقال آموزش‌های عمومی از طریق بیلبوردها و تهیه بسته‌های آموزشی و فرهنگی، مدیریت در برگزاری هم‌اندیشی‌های محله‌ای و همایش‌های منطقه‌ای مرتبط با مسائل شهروندان	عملکرد مدیریت شهری
	برخورداری از امکانات رفاهی و اوقات فراغت (امکانات فرهنگی، تفریحی و ورزشی)، امنیت محله، محیط زیست شهری	کیفیت محیط زندگی
	دسترسی به خدمات زیربنایی، دسترسی به مراکز بهداشتی، دسترسی به امکانات آموزشی	دسترسی به منابع و امکانات
پاشایی و اشرفی (۱۴۰۰)	امنیت سرمایه‌گذاری، نسبت مالکیت خصوصی به عمومی، رعایت مالکیت معنوی (کپی‌رایت)، رعایت حق مالکیت بر منابع عمومی	فرهنگ کار و تلاش

1. Nafziger E. W., and Yoder J. C.

2. Vu, T. V., and Huang, D. C.

3. Political Risk Services

سرویس ریسک سیاسی (گروه PRS)، یک گروه بین‌المللی است که از سال ۱۹۸۴، داده‌های ماهانه برای ۱۴۴ کشور را در خصوص ۱۲ شاخص ریسکی که نماینده شاخص ریسک سیاسی و اجزاء مختلف نهادهای سیاسی است، ارائه می‌کند.

4. Department for International Development. (DFID)

5. Colantonio, A.

منبع	زیرشاخص‌ها	معیارها
هوجو و یی ^۱ (۲۰۱۵)	آموزش، امنیت، برابری	سلامت: نرخ مرگ و میر نوزادان و کل، امید به زندگی، تعداد پزشکان، تعداد تخت‌های بیمارستانی
پاشایی و اشرفی (۱۴۰۰)	تقویت بنیه نظامی امنیتی داخلی، آزادی رسانه‌ها و مطبوعات	سیاست داخلی
شائو و همکاران ^۲ (۲۰۲۳)	فرآیندهای سیاست درون دولتی، تعاملات نهادی، ایده‌ها و منافع	سیاست خارجی
سرویس ریسک سیاسی	مناقشات خارجی، ثبات دولت، مناقشات داخلی، فساد، پاسخگویی دموکراتیک، تنش‌های قومی، حاکمیت قانون، دخالت ارتش در سیاست، تنش‌های مذهبی، کیفیت بروکراسی و ریسک سیاسی	
مشکینی و قاسمی (۱۳۹۱)	نسبت اعضای کتابخانه به جمعیت شهرستان، تعداد کتاب‌ها به جمعیت شهرستان، نسبت کتابخانه به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر، نسبت چاپخانه به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت، تعداد آموزشگاه به جمعیت شهرستان، نسبت نمایشگاه‌های فرهنگی و هنری به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت، تعداد بازدیدکنندگان از نمایشگاه‌های فرهنگی به جمعیت شهرستان، نسبت سینما برای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت، نسبت تماشاگر سینما به کل جمعیت شهرستان، تعداد صندلی سینما برای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت	
رستمی و ملک حسینی (۱۴۰۰)	ضریب باسوادی جمعیت بالای ۶ ساله و بیشتر، درصد باسوادی کلی، تعداد سالن‌های سینما، تعداد سالن‌های نمایش، ضریب باسوادی زنان، تعداد کتابخانه‌ها، تعداد چاپخانه، تعداد شعبه‌های فعال مراجع قضایی و نسبت ازدواج به طلاق	
تقوائی و فاند رحمتی (۱۳۸۵)	تعداد خبرگزاری، مراکز فرهنگی، سینما، کتاب فروشی، لیتوگرافی، چاپخانه، صحافی، مؤسسه نشر، تعداد دفتر مطبوعات، نشریه، کتاب موجود، کتاب امانت داده شده، جمعیت باسواد، تعداد عضو مرکز فرهنگی، تعداد دانشجو (به تفکیک دانشگاه آزاد اسلامی و دولتی)، تعداد تماشاچی سینما و کل جمعیت	
پاشایی و اشرفی (۱۴۰۰)	حضور شهروندان در مراسم عبادی عمومی، افزایش وقف و امور خیریه، میزان تقید به انجام واجبات دینی، افزایش سرمایه اجتماعی	ارزش‌های اعتقادی
قاندرحمتی و همکاران (۱۳۹۲)	افزایش رتبه علمی دانشگاه‌ها، اختراعات، اکتشافات و مقالات علمی، شاخص‌های رفتار اجتماعی در مدارس، سرانه انتشارات کتاب‌ها و سایر نشریات، سرانه سالن‌های گردهمایی و تئاتر و سینما	فعالیت‌های علمی و هنری
رستمی و ملک حسینی (۱۴۰۰)	درصد آبادی‌های دارای بهداشت‌یار، معکوس بعد خانوار، درصد آبادی‌های دارای سکنه، درصد آبادی‌های دارای مراکز خانه بهداشت، درصد آبادی‌های دارای بهیار، درصد آبادی‌های دارای مراکز بهداشت، تعداد پزشک، تعداد دندان‌پزشک، درصد داروخانه	بهداشت و درمان
رستمی و ملک حسینی (۱۴۰۰)	تعداد داروخانه‌ها (به ازای هر ده هزار جمعیت)، تعداد دندان‌پزشکان، تعداد پزشکان متخصص، تعداد مراکز بهداشتی درمانی روستایی، تعداد تخت بیمارستانی، تعداد پزشکان عمومی، تعداد ماما یا پرستار، تعداد آزمایشگاه، تعداد واکسیناسیون انجام شده به ازای کل جمعیت	
بانک جهانی ^۳ (۲۰۱۲)	تعداد مدارس دبیرستان، تعداد مدارس ابتدایی، تعداد مدارس راهنمایی، تعداد مدارس کودکان استثنائی، تعداد کلاس‌های دبیرستان، تعداد کلاس‌های ابتدایی، تعداد کلاس‌های راهنمایی، تعداد موسسات آموزش عالی	آموزش
	نسبت جمعیت زیر ۱ دلار قدرت خرید، نسبت شکاف فقر، سهم فقیرترین پنجک در مصرف ملی، نرخ رشد تولید ناخالص داخلی به ازای هر فرد شاغل، نسبت اشتغال به جمعیت، نسبت افراد شاغل زیر ۱ دلار، شیوع کم وزنی کودکان زیر پنج سال، نسبت جمعیت زیر حداقل سطح رژیم غذایی، مصرف انرژی	کاهش فقر و گرسنگی
	نسبت ثبت نام خالص در آموزش ابتدایی، پایه تحصیلات ابتدایی، نرخ باسوادی ۱۵ تا ۲۴ سال، زنان و مردان	دستیابی به آموزش ابتدایی همگانی

1. Hujo K. & Yi I.
 2. Shawoo, Z. et al.
 3. The World Bank

منبع	زیرشاخص‌ها	معیارها
	نسبت دختر به پسر در دوره ابتدایی و متوسطه، تحصیلات، سهم زنان در استخدام در بخش غیر کشاورزی، نسبت کرسی‌های زنان در پارلمان ملی	ترویج برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان.
	نرخ مرگ و میر زیر پنج سال، میزان مرگ و میر نوزادان، نسبت کودکان یک ساله واکسینه شده علیه سرخک	کاهش مرگ و میر کودکان
	نسبت مرگ و میر مادران، نسبت تولد به پرسنل بهداشتی ماهر، میزان شیوع پیشگیری از بارداری، نرخ تولد نوجوانان، پوشش مراقبت‌های دوران بارداری، نیاز برآورده نشده برای تنظیم خانواده	کاهش مرگ و میر مادران
	شیوع ایدز در بین جمعیت ۱۵ تا ۲۴ ساله، استفاده از کاندوم در آخرین رابطه جنسی پرخطر، نسبت جمعیت ۱۵ تا ۲۴ ساله با دانش جامع و صحیح در مورد ایدز، نسبت حضور ایتم در مدرسه، میزان بروز و مرگ و میر مرتبط با مالاریا	مبارزه با بیماری‌های واگیردار (ایدز و مالاریا)
	نسبت مساحت زمین تحت پوشش جنگل، انتشار دی اکسید کربن به ازای هر ۱ دلار تولید ناخالص داخلی، مصرف مواد مخرب لایه ازن، نسبت ذخایر ماهی در محدوده ایمن بیولوژیکی، نسبت کل منابع آب مصرفی، نسبت مناطق خشکی و دریایی حفاظت شده، نسبت گونه‌های در معرض خطر انقراض، نسبت جمعیتی که از آب آشامیدنی بهبود یافته استفاده می‌کنند، نسبت جمعیت با استفاده از سرویس بهداشتی بهبود یافته، نسبت جمعیت شهری ساکن در محله‌های فقیر نشین	تضمین پایداری محیط زیست
	تعداد خطوط تلفن، تعداد مشترک تلفن همراه، تعداد کاربران اینترنت، نسبت کمک‌های توسعه رسمی دوجانبه، نسبت کل واردات کشورهای توسعه یافته از کشورهای در حال توسعه بدون عوارض، متوسط تعرفه‌های اعمال شده توسط کشورهای توسعه یافته بر محصولات کشاورزی و منسوجات و پوشاک از کشورهای در حال توسعه	توسعه مشارکت جهانی

مواد و روش‌ها

این پژوهش با توجه به هدف بنیادی و دارای رویکرد استقرایی می‌باشد. در ابتدا عوامل و مولفه‌های پژوهش بر اساس پژوهش‌های مرتبط داخلی و خارجی و نظرات متخصصان امر در استان شناسایی و جرح و تعدیل گردید. جامعه آماری تحقیق شامل خبرگان منتخب و متخصص در راستای چارچوب توسعه اقتصادی استان که دارای ویژگی‌هایی نظیر در دسترس بودن، تجربه، تناسب رشته تحصیلی، سابقه پژوهشی و تخصص اجرایی در این زمینه بودند، به تعداد ۵۴ نفر می‌باشند که از نظرات آنها استفاده شده است. در این تحقیق برای تعیین حجم نمونه از روش سرشماری بهره گرفته که تعداد حجم نمونه نیز ۵۴ نفر تعیین شد. در فرآیند استخراج الگوی مدیریت توسعه استان خراسان جنوبی از روش دلفی فازی بهره گرفته شده است. در این روش به جای رجوع به افراد مختلف که ممکن است اطلاعات لازم پژوهشگر را نداشته باشند، به کارشناسان مراجعه می‌شود؛ بنابراین نمونه‌گیری به صورت تعدمی و انتخاب شده رخ می‌دهد. رجوع به کارشناسان تا جایی ادامه می‌یابد که پژوهشگر به اشباع نظری (اجماع) دست یابد و به این نتیجه برسد که دیگر چیز جدیدی کشف نخواهد شد. در خصوص تعیین حجم نمونه بر اساس دیدگاه گریشام (۲۰۰۹) درباره تعداد پاسخ‌دهندگان به پرسش‌های پرسشنامه در حوزه فن دلفی، آنچه در انتخاب افراد نمونه مهم است پاسخگویی بدون غرض ورزی به پرسش‌ها، علاقه آنان به موضوع یا عنوان مورد بحث و از همه مهمتر اطلاع یا دانش کافی آنان در زمینه مورد بررسی است؛ لذا در برخی مطالعات تعداد حداقل ۱۵ نفر به عنوان افراد آگاه در نظر گرفته می‌شوند (صفری و همکاران، ۱۳۹۴). پس در پژوهش حاضر تعداد ۵۴ پرسشنامه قابل بررسی نشان می‌دهد که از این حیث می‌توان به نتایج این پژوهش اتکا نمود.

یافته‌های تحقیق

روش دلفی فازی ترکیبی از روش دلفی سنتی و تئوری فازی است و به نوعی تعمیم روش دلفی سنتی در علم مدیریت است. در روش دلفی فازی، اطلاعات لازم در قالب زبان خبرگان اخذ شده و به صورت فازی مورد تحلیل قرار می‌گیرند (کفاش پور و علیزاده

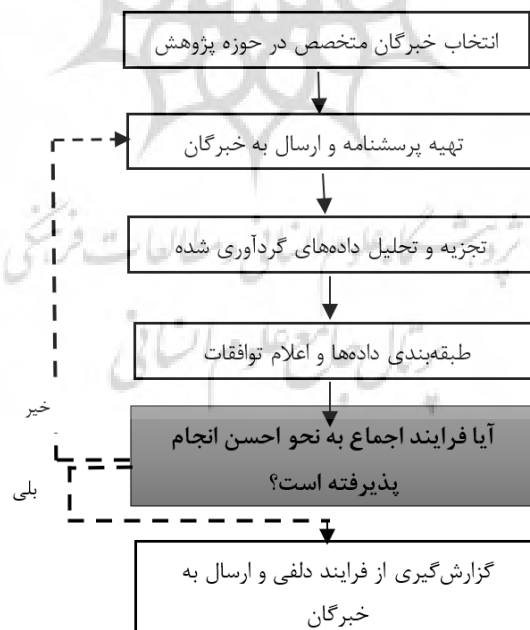

زوارم، ۱۳۹۱). علاوه بر روش دلفی فازی، در مطالعات مختلف برای اولویت‌بندی مولفه‌ها از روش‌های آنتروپی شانون^۱ و تاپسیس^۲ نیز استفاده می‌شود. روش آنتروپی شانون از جمله روش‌هایی است که مبتنی بر وجود اطلاعات در جدول تصمیم‌گیری می‌باشد. و روش تاپسیس، یکی از روش‌های مدل جبرانی تصمیم‌گیری چند شاخصه^۳ (MADM) می‌باشد. در این روش m گزینه به وسیله n شاخص ارزیابی می‌شود (زنگنه، ۱۴۰۳).

در پژوهش حاضر از روش دلفی فازی استفاده می‌شود. کاربرد این روش در تصمیم‌گیری و اجماع بر مسائلی است که اهداف و پارامترهای آن به صراحت مشخص نیستند. در روش دلفی فازی، فرآیند تصمیم‌گیری با جمع‌آوری نظرات گروه تصمیم‌گیرنده آغاز می‌شود. در این روش، خبرگان با در نظر گرفتن معیارهای مورد نظر، اعداد فازی مثلثی را به آن‌ها اختصاص می‌دهند. این رویکرد به دلیل پیچیدگی و دشواری استفاده از اعداد صریح در تصمیم‌گیری برای چنین مسائلی، به کار گرفته می‌شود. خبرگان با توجه به واژه‌های زبانی انتخاب‌شده، این اعداد فازی را به معیارهای مختلف مرتبط می‌کنند. این روش به تصمیم‌گیرندگان اجازه می‌دهد تا به جای استفاده از اعداد دقیق، از اعداد فازی مثلثی بهره ببرند و به این ترتیب، فرآیند تصمیم‌گیری را در شرایط عدم قطعیت تسهیل کنند (احدی و غضنفری راد، ۱۳۹۰). روش دلفی فازی در این پژوهش طی گام‌های ذیل انجام می‌پذیرد:

- شناسایی شاخص‌های پژوهش با استفاده از مرور جامع مبانی نظری پژوهش
- جمع‌آوری نظرات خبرگان
- تایید و غربال‌گری معیارها
- اجماع و اتمام دلفی فازی

مراحل فوق به صورت فرایند اجرای روش دلفی فازی در شکل (۱) نمایش داده شده است.

شکل ۱- فرایند کلی پیاده‌سازی روش دلفی فازی

1. Shanon Entropy

2. TOPSIS: Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution

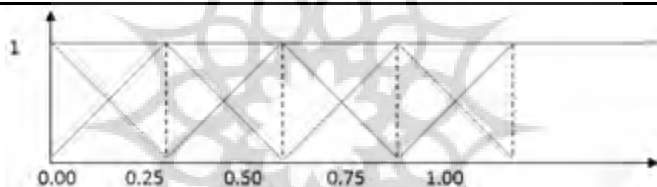
3. Multi Attribute Decision Making

به منظور استخراج مدل مفهومی، شاخص‌های استخراج شده از مبانی نظری تحقیق به ۵۴ نفر از خبرگان و صاحب نظران ارائه گردید و با توجه به مراحل عملیاتی تکنیک دلفی فازی مورد پالایش و اصلاح قرار گرفته است. این پرسشنامه با هدف ارزیابی دیدگاه‌های کارشناسان در مورد موافقت با مولفه‌ها و معیارهای مدل طراحی شده، تهیه شده است. خبرگان با استفاده از مقیاس‌های کلامی، از جمله بسیار کم اهمیت، کم اهمیت، متوسط، با اهمیت و بسیار با اهمیت، میزان موافقت خود را با این مولفه‌ها بیان کرده‌اند. به منظور اطمینان از درک یکسان خبرگان از متغیرهای کیفی، دامنه این متغیرها تعریف شده است تا خبرگان با ذهنیتی مشابه به سؤالات پاسخ دهند. این رویکرد تضمین می‌کند که تفاوت‌های فردی در تفسیر متغیرهای کیفی، بر نتایج تأثیر منفی نخواهد گذاشت. این متغیرها با توجه به جدول ۱ و شکل ۱ به شکل اعداد فازی مثلثی تعریف شده‌اند.

جدول ۲- اعداد فازی برای تبدیل گزینه‌های کیفی به اعداد کمی قطعی (حیبی و همکاران، ۲۰۱۵)

متغیر کلامی	عدد فازی مثلثی
بسیار کم اهمیت	(۰، ۰، ۰/۲۵)
کم اهمیت	(۰، ۰/۲۵، ۰/۵)
متوسط	(۰/۲۵، ۰/۵، ۰/۷۵)
با اهمیت	(۰/۵، ۰/۷۵، ۱)
بسیار با اهمیت	(۰/۷۵، ۱، ۱)

بر اساس روش دلفی فازی، ابتدا نظرات گروه تصمیم‌گیرنده جمع‌آوری می‌شود و تخصیص عدد فازی مثلثی از دیدگاه خبرگان با توجه به واژه زبانی انتخاب شده از سوی آنان، به معیار مورد نظر انجام می‌گیرد؛ زیرا گاهی اوقات استفاده از اعداد صحیح در تصمیم‌گیری برای این گونه مسائل بسیار مشکل است و به همین دلیل از اعداد فازی مثلثی استفاده می‌شود. در ادامه، هر معیار که از سوی خبرگان به آن معیار داده شده است، محاسبه می‌شود. در این روش فرض بر این است که ارزش ارزیابی معیار j از نگاه خبره شماره i از میان n خبره $w = (a_{ij}, b_{ij}, c_{ij})$ است که مقدار j برابر با $j = 1, 2, 3, \dots, m$ و i برابر با $i = 1, 2, 3, \dots, n$ است. بدین ترتیب ارزش معیار فازی j از رابطه زیر به دست می‌آید که برابر $w = (a_j, b_j, c_j)$ می‌باشد (صفری و همکاران، ۱۳۹۴).

$$a_j = \min \{a_{ij}\} \quad \text{رابطه (۱)}$$

$$b_j = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n b_{ij} \quad \text{رابطه (۲)}$$

$$c_j = \max \{c_{ij}\} \quad \text{رابطه (۳)}$$

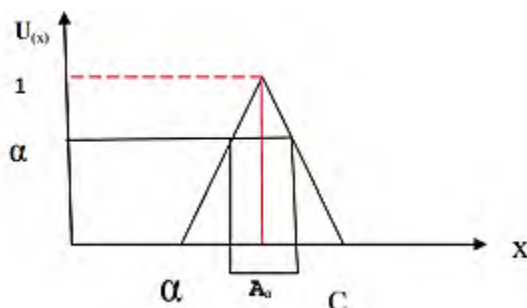
برای فازی زدایی از رابطه زیر که روش فازی زدایی ماکزیمم کننده ارزش است، استفاده می‌شود.

$$s_j = \frac{a_j + 4b_j + c_j}{6}, \quad j = 1, 2, 3, \dots, m \quad \text{رابطه (۴)}$$

در پایان برای استخراج معیارهای اساسی، حدی به عنوان حد آستانه برای لحاظ نمودن مولفه‌ها در نظر گرفته شد؛ که با توجه به طیف پنج گزینه‌ای لیکرت، در این پژوهش، مقدار ۰/۷ به عنوان حد قابل قبول برای مولفه‌های اساسی در نظر گرفته شده است. اگر

مقدار فازی زدایی شده عدد فازی مثلثی با توجه به نظر خبرگان برابر و یا بزرگتر از آن $0/7$ بود آن معیار مورد قبول تلقی می‌شود، در غیراین صورت معیار مردود می‌گردد.

شکل ۲- نمودار شماتیک آستانه روش دلفی فازی

در پژوهش حاضر برای جمع‌آوری نظرات خبرگان از ابزار پرسشنامه استفاده شد. پرسشنامه مورد استفاده متناسب با تعداد معیارهای شناسایی شده، حاوی ۵۹ پرسش با طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت که از لحاظ ارزش اندازه‌گیری دارای فاصله‌های مساوی و دارای مقادیری برای هر گزینه شامل ۱= بسیار کم اهمیت، ۲= کم اهمیت، ۳= متوسط، ۴= با اهمیت و ۵= بسیار با اهمیت می‌باشد. روی هم رفته روایی پرسشنامه به روش تحلیل محتوا و پایایی پرسشنامه با ضریب آلفا کرونباخ ۸۷ درصد تأیید شد که چون میزان آن بالای $0/7$ می‌باشد بنابراین نشان‌دهنده پایایی مطلوبی است. پس از شناسایی ۵۹ معیار مطابق جدول ذیل مقرر گردید که از میان معیارهای شناسایی شده، معیارهای اساسی به کمک روش دلفی فازی تعیین شوند که این امر پس از گردآوری داده‌ها به کمک ابزار پرسشنامه، تجزیه و تحلیل به روش دلفی فازی و تخصیص عدد فازی مثلثی به طیف‌های پرسشنامه‌ها محقق شد و نتایج حاصل را می‌توان در جدول ذیل مشاهده نمود.

جدول ۳- نظرات استخراج شده خبرگان و ضریب اهمیت مولفه‌های اساسی مدیریت توسعه استان

RESULT	MAX	A1	A2	A3	Average			خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	مولفه
ACCEPT	0/746	0/729	0/737	0/746	0/534	0/763	0/890	0	0	6	24	24	ریاخواری
ACCEPT	0/702	0/684	0/693	0/702	0/492	0/720	0/839	0	0	18	10	26	مفاسد اقتصادی
ACCEPT	0/704	0/692	0/698	0/704	0/483	0/716	0/877	1	1	12	24	18	اختلاف طبقاتی درآمد مردم
ACCEPT	0/767	0/746	0/756	0/767	0/559	0/788	0/890	0	0	6	18	30	فقر
ACCEPT	0/720	0/703	0/712	0/720	0/508	0/737	0/864	0	0	12	18	24	نرخ بیکاری
ACCEPT	0/814	0/788	0/801	0/814	0/610	0/839	0/915	0	0	0	18	36	نرخ تورم
REJECT	0/441	0/441	0/439	0/436	0/254	0/432	0/636	12	12	6	18	6	جمعیت
REJECT	0/508	0/508	0/508	0/508	0/305	0/508	0/712	6	12	6	24	6	نرخ پس‌انداز
ACCEPT	0/725	0/712	0/718	0/725	0/508	0/737	0/890	0	0	6	30	18	نرخ بهره‌وری منابع تولید
REJECT	0/432	0/432	0/432	0/432	0/254	0/432	0/610	12	12	12	6	12	سرانه مصرف انرژی
REJECT	0/602	0/593	0/597	0/602	0/407	0/610	0/763	6	6	6	18	18	تعداد سفرها
ACCEPT	0/809	0/780	0/794	0/809	0/610	0/839	0/890	0	0	6	6	42	سرمایه‌گذاری
REJECT	0/640	0/619	0/629	0/640	0/458	0/661	0/737	0	6	6	6	30	نسبت جمعیت شهری ساکن در محله‌های فقیرنشین
ACCEPT	0/701	0/691	0/696	0/701	0/483	0/712	0/877	0	0	9	30	15	درصد برخورداری از آب، برق، و گاز
REJECT	0/648	0/636	0/642	0/648	0/432	0/661	0/814	0	0	24	12	18	نسبت خانوار به واحدهای مسکونی
ACCEPT	0/740	0/718	0/729	0/740	0/534	0/763	0/856	0	4	6	12	32	طول راه‌ها و راه‌آهن
ACCEPT	0/705	0/694	0/699	0/705	0/487	0/716	0/877	0	0	9	29	16	سطح برابری اجتماعی
ACCEPT	0/703	0/691	0/697	0/703	0/487	0/716	0/869	0	0	11	25	18	سطح انسجام اجتماعی

RESULT	MAX	A1	A2	A3	Average			خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	مولفه
REJECT	0/428	0/424	0/426	0/428	0/229	0/432	0/610	6	18	18	0	12	تعداد مردان
ACCEPT	0/713	0/698	0/706	0/713	0/500	0/729	0/864	0	6	0	26	22	سطح مشارکت اجتماعی
REJECT	0/530	0/525	0/528	0/530	0/331	0/534	0/712	6	6	18	12	12	تعداد ازدواج‌ها
ACCEPT	0/720	0/703	0/712	0/720	0/508	0/737	0/864	0	6	0	24	24	سطح امنیت اجتماعی
ACCEPT	0/720	0/703	0/712	0/720	0/508	0/737	0/864	0	0	12	18	24	برخورداری از امکانات رفاهی و فراغت
REJECT	0/669	0/689	0/697	0/705	0/492	0/720	0/856	0	7	6	22	19	پاسخگویی ادارات دولتی در برابر شهروندان
REJECT	0/534	0/534	0/534	0/534	0/381	0/534	0/686	18	0	0	18	18	نرخ مشارکت شهروندان در انتخابات
ACCEPT	0/767	0/746	0/756	0/767	0/559	0/788	0/890	0	0	6	18	30	آزادی رسانه‌ها و مطبوعات
ACCEPT	0/767	0/746	0/756	0/767	0/559	0/788	0/890	0	0	6	18	30	مناقشات داخلی و خارجی
ACCEPT	0/771	0/754	0/763	0/771	0/559	0/788	0/915	0	0	0	30	24	فساد اداری
REJECT	0/432	0/432	0/432	0/432	0/254	0/432	0/610	12	12	12	6	12	زندان‌ها
ACCEPT	0/730	0/715	0/722	0/730	0/517	0/746	0/881	0	0	8	24	22	تنش‌های قومی و مذهبی
ACCEPT	0/720	0/703	0/712	0/720	0/508	0/737	0/864	0	0	12	18	24	دخالت‌های نظامی در سیاست
REJECT	0/623	0/610	0/617	0/623	0/407	0/636	0/788	0	6	18	12	18	تعداد رسانه‌ها و مطبوعات
ACCEPT	0/814	0/788	0/801	0/814	0/610	0/839	0/915	0	0	0	18	36	کیفیت بوروکراسی
REJECT	0/606	0/602	0/604	0/606	0/407	0/610	0/788	6	0	12	24	12	تعداد کتاب‌ها و کتابخانه‌ها
REJECT	0/606	0/602	0/604	0/606	0/407	0/610	0/788	6	0	12	24	12	تعداد سینما
REJECT	0/627	0/619	0/623	0/627	0/407	0/636	0/814	0	6	12	24	12	تعداد دفتر مطبوعات
ACCEPT	0/746	0/729	0/737	0/746	0/534	0/763	0/890	0	0	6	24	24	نرخ باسوادی
REJECT	0/508	0/508	0/508	0/508	0/305	0/508	0/712	6	6	18	18	6	تعداد شعبه‌های فعال مراجع قضایی
REJECT	0/483	0/483	0/483	0/483	0/280	0/483	0/686	6	18	0	24	6	نسبت ازدواج به طلاق
REJECT	0/581	0/576	0/578	0/581	0/356	0/585	0/788	0	0	30	18	6	تعداد خبرگزاری
REJECT	0/602	0/593	0/597	0/602	0/381	0/610	0/788	0	6	18	18	12	سرمایه اجتماعی
REJECT	0/662	0/650	0/656	0/662	0/445	0/674	0/831	0	۸	4	25	۱۷	امنیت اجتماعی
ACCEPT	0/720	0/703	0/712	0/720	0/508	0/737	0/864	0	0	12	18	24	رتبه علمی دانشگاه‌ها
ACCEPT	0/737	0/712	0/725	0/737	0/534	0/763	0/839	0	6	6	6	36	اختراعات، اکتشافات و مقالات علمی
REJECT	0/627	0/619	0/623	0/627	0/407	0/636	0/814	0	6	12	24	12	تعداد داروخانه‌ها
ACCEPT	0/746	0/729	0/737	0/746	0/534	0/763	0/890	0	0	6	24	24	تعداد دندانپزشکان، پزشکان عمومی و متخصص
REJECT	0/288	0/288	0/280	0/271	0/153	0/254	0/458	30	6	6	6	6	حضور در نماز جماعت
ACCEPT	0/746	0/729	0/737	0/746	0/534	0/763	0/890	0	0	6	24	24	تعداد مراکز بهداشتی درمانی روستایی
ACCEPT	0/763	0/737	0/750	0/763	0/559	0/788	0/864	0	0	12	6	36	تعداد واکسیناسیون انجام شده
ACCEPT	0/763	0/737	0/750	0/763	0/559	0/788	0/864	0	0	12	6	36	میزان مرگ و میر نوزادان و مادران
ACCEPT	0/814	0/788	0/801	0/814	0/610	0/839	0/915	0	0	0	18	36	مبارزه با بیماری‌های واگیردار
REJECT	0/297	0/297	0/292	0/288	0/127	0/280	0/483	18	18	12	0	6	تعداد مساجد در سطح استان
REJECT	0/648	0/636	0/642	0/648	0/432	0/661	0/814	0	6	12	18	18	تعداد مدارس و موسسات آموزش عالی
ACCEPT	0/720	0/703	0/712	0/720	0/508	0/737	0/864	0	0	12	18	24	نسبت ثبت نام در آموزش ابتدایی
REJECT	0.659	0.694	0.700	0.707	0.492	0.720	0.869	0	4	11	24	15	میزان تحصیلات
REJECT	0.390	0.390	0.388	0.386	0.203	0.381	0.585	12	6	30	0	6	نسبت دختر به پسر در دوره ابتدایی و متوسطه
REJECT	0.669	0.653	0.661	0.669	0.458	0.686	0.814	0	6	12	12	24	نسبت مساحت زمین تحت پوشش جنگل
REJECT	0/699	0.686	0.693	0.699	0.508	0.712	0.839	6	0	0	24	24	انتشار دی اکسید کربن
REJECT	0/653	0/644	0/648	0/653	0/458	0/661	0/814	6	0	6	24	18	مصرف مواد مخرب لایه ازن

نظرات استخراج شده خبرگان

شکل ۳- نظرات استخراج شده خبرگان مبنی بر اهمیت مولفه‌های اساسی

پس از خارج کردن مولفه‌های مردود شده، مجدداً در مرحله دوم، مولفه‌های اساسی برای خبرگان جهت اعلام نظر ارسال گردید و چون میزان اختلاف نظر خبرگان در مراحل اول و دوم کمتر از حد آستانه خیلی کم (یعنی مقدار ۰/۱) می‌باشد لذا نظر سنجی در این مرحله متوقف گردید. در پایان پس از حذف مولفه‌هایی که مقادیر آستانه آنها کمتر از ۰/۷ شده بود، کلیه مولفه‌ها پس از بررسی مرتب و دسته بندی شده و در ذیل طبقات اصلی قرار گرفتند. هر یک از مولفه‌ها به ترتیب میزان اهمیت در هر طبقه اولویت بندی شده و در نهایت تعداد ۵ معیار اصلی و تعداد ۳۰ مولفه اساسی استخراج شده که اولویت بندی خروجی نهایی به صورت جدول ذیل ارائه گردید.

جدول ۴- طبقه بندی اصلی و اولویت بندی مولفه‌های اساسی مؤثر بر مدیریت توسعه استان

طبقه اصلی	مولفه اساسی	رتبه	ضریب اهمیت
معیار اقتصادی	نرخ تورم	۱	۰/۸۱۴
	سرمایه‌گذاری	۲	۰/۸۰۹
	فقر	۳	۰/۷۶۷
	رباخواری	۴	۰/۷۴۶
	نرخ بهره‌وری منابع تولید	۵	۰/۷۲۵
	نرخ بیکاری	۶	۰/۷۲۰
	اختلاف طبقاتی درآمد مردم	۷	۰/۷۰۴
معیار اجتماعی	مفاسد اقتصادی	۸	۰/۷۰۲
	طول راه‌ها و راه‌آهن	۱	۰/۷۴۰
	سطح امنیت اجتماعی	۲	۰/۷۲۰

طبقه اصلی	مولفه اساسی	رتبه	ضریب اهمیت
معیار سیاسی	برخورداری از امکانات رفاهی و فراغت	۲	۰/۷۲۰
	سطح مشارکت اجتماعی	۳	۰/۷۱۳
	سطح برابری اجتماعی	۴	۰/۷۰۵
	سطح انسجام اجتماعی	۵	۰/۷۰۳
	درصد برخورداری از آب، برق، و گاز	۶	۰/۷۰۱
	کیفیت بوروکراسی	۱	۰/۸۱۴
	فساد اداری	۲	۰/۷۷۱
	آزادی رسانه‌ها و مطبوعات	۳	۰/۷۶۷
	مناقشات داخلی و خارجی	۳	۰/۷۶۷
	تنش‌های قومی و مذهبی	۴	۰/۷۳۰
معیار علمی-فرهنگی	دخالت‌های نظامی در سیاست	۵	۰/۷۲۰
	نرخ باسوادی	۱	۰/۷۴۶
	اختراعات، اکتشافات و مقالات علمی	۲	۰/۷۳۷
	رتبه علمی دانشگاه‌ها	۳	۰/۷۲۰
	مبارزه با بیماری‌های واگیردار	۱	۰/۸۱۴
	تعداد واکسیناسیون انجام شده	۲	۰/۷۶۳
	میزان مرگ و میر نوزادان و مادران	۲	۰/۷۶۳
	تعداد دندان‌پزشکان، پزشکان عمومی و متخصص	۳	۰/۷۴۶
	تعداد مراکز بهداشتی درمانی روستایی	۳	۰/۷۴۶
	نسبت ثبت نام در آموزش ابتدایی	۴	۰/۷۲۰

براساس جدول ۳ که اولویت‌بندی مولفه‌های اساسی مؤثر بر مدیریت توسعه استان خراسان جنوبی را از نگاه نخبگان و متخصصین نشان می‌دهد، به ترتیب نرخ تورم بالا، سرمایه‌گذاری پایین، فقر، رباخواری، نرخ پایین بهره‌وری منابع تولید، نرخ بالای بیکاری، اختلاف طبقاتی و فساد از موانع اصلی توسعه اقتصادی استان می‌باشد. در حوزه اجتماعی نیز نبود راه‌آهن، سطح پایین امنیت و مشارکت و انسجام و برابری اجتماعی از معضلات محوری استان است. کیفیت پایین بروکراسی، فساد اداری، سطح پایین آزادی رسانه‌ها، مناقشات و تنش‌های قومی و مذهبی از مشکلات اساسی حوزه سیاسی استان به‌شمار می‌روند. نرخ باسوادی، اختراعات و رتبه پایین علمی دانشگاه‌ها در حوزه علمی از محوری‌ترین دغدغه‌های حوزه علمی و فرهنگی استان می‌باشد. بیماری‌ها، واکسیناسیون، مرگ و میر نوزادان و مادران، کمبود مراکز درمانی و بهداشتی و سطح پایین آموزش ابتدایی از مهم‌ترین مسائل و دغدغه‌های حوزه بهداشت، درمان و آموزش یا شاخص توسعه انسانی است. پس از شناسایی مولفه‌های اساسی و تعیین طبقات اصلی معیارهای مدیریت توسعه استان از طریق تکنیک دلفی فازی، الگویی جامع و نهایی معیارهای مؤثر بر مدیریت توسعه استان خراسان جنوبی به صورت شکل (۲)، طراحی و ارائه گردید:

رباخواری، نرخ پایین بهره‌وری منابع تولید، نرخ بالای بیکاری، اختلاف طبقاتی و فساد از موانع اصلی توسعه اقتصادی استان می‌باشد که همسو با نتایج مطالعه رستمی و ملک‌حسینی (۱۴۰۰) و پاشایی و اشرفی (۱۴۰۰) و شاخص‌های بانک جهانی می‌باشد. در حوزه اقتصادی، جذب سرمایه‌گذار، مهارت آموزی به نیروی انسانی، بهبود محیط کسب و کار، آموزش مفهوم کارآفرینی و افزایش نظارت بر حسن اجرای قوانین بودجه از جمله راهکارهایی است که مسئولین استانی با توجه به اختیارات‌شان می‌توانند به رفع موانع توسعه اقتصادی بپردازند اما مسئولین کشوری در حوزه اقتصادی باید به سمت کاهش کسری بودجه دولت جهت کاهش نقدینگی در جامعه گام بردارند تا تورم و فاصله طبقاتی کاهش یابد. ایجاد و بهبود زیرساخت‌های لازم برای جذب سرمایه‌گذاری (حمل و نقل، انرژی، ارتباطات)، ارائه بسته‌های تشویقی و تسهیلات ویژه به سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی با رعایت مزیت‌های نسبی استان، ایجاد پنجره واحد سرمایه‌گذاری برای تسهیل فرآیند صدور مجوزها و کاهش بروکراسی اداری مرتبط با سرمایه‌گذاری و تقویت امنیت سرمایه‌گذاری و تضمین حقوق سرمایه‌گذاران می‌توانند به افزایش جذب سرمایه‌گذاری در استان کمک نمایند.

در خصوص مهار نرخ تورم در استان می‌توان اقداماتی از قبیل تدوین و اجرای برنامه‌های منسجم اقتصادی با همکاری دولت مرکزی و نهادهای استانی با هدف کنترل عرضه و تقاضا، مدیریت نقدینگی و کاهش انتظارات تورمی، تسهیل فضای کسب و کار و حمایت از تولید داخلی برای افزایش عرضه کالا و خدمات و کاهش وابستگی به واردات و تقویت نظارت بر بازار و جلوگیری از سوداگری و احتکار را در دستور کار قرارداد.

در حوزه اجتماعی نیز نبود راه‌آهن، سطح پایین امنیت و مشارکت و انسجام و برابری اجتماعی از معضلات محوری استان است که همسو با شاخص‌های ارائه شده توسط کولانتینو (۲۰۱۱) و دپارتمان توسعه بین الملل می‌باشد. تلاش مسئولین استانی برای اجرای هرچه سریع‌تر پروژه راه‌آهن و رفع موانع پیش‌روی آن، جهد نیروهای انتظامی و امنیتی استان برای برقراری امنیت کامل در مرزها و درون شهرهای استان، ترویج فرهنگ کار تیمی و افزایش میزان تعاملات اجتماعی در سطح استان جهت دستیابی به مشارکت و انسجام اجتماعی، کنار زدن هرگونه نگاه تبعیض‌آمیز در جامعه از جمله راهکارهای پیش‌روی سیاست‌گذاران استانی جهت دستیابی به توسعه اجتماعی در استان می‌باشد.

کیفیت پایین بروکراسی، فساد اداری، سطح پایین آزادی رسانه‌ها، مناقشات و تنش‌های قومی و مذهبی از مشکلات اساسی حوزه سیاسی استان به‌شمار می‌روند که همسو با نتایج حاصل از پژوهش‌های پاشایی و اشرفی (۱۴۰۰) هستند. در صورتیکه ساختار بوروکراسی‌های اداری اصلاح گردند می‌تواند نتایج و اثرات مثبت خود را بر ساختار جامعه اعمال نماید. بوروکراسی‌ها و ساختار نظام اداری دولتی با هدف ارائه بهینه خدمات عمومی به مردم ایجاد گردیده‌اند. عدم تخصص و نگاه کارشناسانه به امور، وابستگی صرف به رویه‌ها و فرایندهای تعریف شده، عدم انعطاف متناسب نیازها و شرایط پویای محیط، قوانین خشک و ارتباطات زمان بر سلسله مراتبی موجبات نارضایتی ارباب رجوع را بدنبال خواهد داشت. بوروکراسی‌ها و نظام مدیریت دولتی اگر از اهداف اصلی خود فاصله نگیرند و منافع فردی بر منافع جمعی (که به‌ویژه در نهادهای دولتی هدف اصلی آنهاست) غالب نگردد؛ می‌توانند علاوه بر ایفای نقش ماهیت اصلی خود که معادل مدیریت توسعه و پیشرفت است، مانع از شکل‌گیری و توسعه فساد در بخش‌های مختلف جامعه شوند. همچنین نظارت هر چه بیشتر نهادهای مربوطه بر حسن اجرای امور اداری و تخلفات اداری در سطح استان، میدان دادن به رسانه‌ها و مطبوعات استانی برای بیان آزادانه نظرات انتقادی‌شان، داشتن نگاهی به دور از تبعیض قومی و مذهبی در سطح مسئولین استانی از راهکارهای رفع موانع توسعه سیاسی می‌باشند. می‌توان در این باره پیشنهادهایی از قبیل بازنگری و اصلاح ساختارها و فرآیندهای اداری با هدف افزایش شفافیت، کارایی و پاسخگویی، استقرار نظام‌های نوین مدیریت دولتی مبتنی بر شایسته‌سالاری، آموزش و توانمندسازی کارکنان و ارزیابی عملکرد مستمر، توسعه دولت الکترونیک و ارائه خدمات غیرحضور برای کاهش مراجعات، تسهیل امور و کاهش زمینه‌های فساد و تقویت سازوکارهای نظارتی و بازرسی بر عملکرد دستگاه‌های اجرایی و برخورد قاطع با مصادیق فساد

اداری را لحاظ نمود. نرخ باسواد، اختراعات و رتبه پایین علمی دانشگاه‌ها در حوزه علمی از محوری‌ترین دغدغه‌های حوزه علمی و فرهنگی استان می‌باشد که همسو با نتایج مطالعه پاشایی و اشرفی (۱۴۰۰) است. تلاش بیشتر مسئولین برای ارتقای سطح واقعی علمی دانشگاه‌های استان و کشور، پیوند بیشتر دانشگاه و صنعت با یکدیگر، افزایش انگیزه اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها، نگاه ویژه به نوآور و حمایت از وی از جمله راهکارهای توسعه علمی و فرهنگی در سطح استان می‌باشد.

بیماری‌ها، واکسیناسیون، مرگ و میر نوزادان و مادران، کمبود مراکز درمانی و بهداشتی و سطح پایین آموزش ابتدایی از مهم‌ترین مسائل و دغدغه‌های حوزه بهداشت، درمان و آموزش یا شاخص توسعه انسانی است که با شاخص‌های ارائه شده توسط قاندرحمی و همکاران (۱۳۹۲) و بانک جهانی همسو هستند. تلاش برای اخذ تسهیلات دولتی یا کمک‌های خیرین سلامت برای توسعه مراکز بهداشتی و درمانی در سطح استان و به‌ویژه در مناطق کم‌برخوردار آن، آگاهی‌بخشی به ساکنان مناطق محروم در حوزه بهداشت و پیشگیری از بیماری‌های واگیردار از جمله راهکارهای پیش‌روی مسئولین استان در حوزه بهداشت و درمان می‌باشد که منجر به توسعه انسانی خواهد شد. افزایش سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های بهداشتی و درمانی استان، به‌ویژه در مناطق محروم و مرزی، اجرای برنامه‌های جامع پیشگیری و کنترل بیماری‌های واگیردار، شامل آموزش عمومی، واکسیناسیون گسترده و تقویت نظام مراقبت بیماری‌ها، توسعه همکاری بین دانشگاه‌های علوم پزشکی و مراکز بهداشتی و درمانی استان برای انجام تحقیقات کاربردی و ارتقای کیفیت خدمات و جلب همکاری سازمان‌های مردم‌نهاد و خیرین در توسعه زیرساخت‌های بهداشتی و ارائه خدمات به اقشار آسیب‌پذیر از جمله پیشنهادهایی برای بهبود این بخش از توسعه استان می‌باشند.

در پایان با توجه به تحلیل نتایج آماری استخراج شده از نظرات خبرگان، می‌توان گفت که مؤثرترین عوامل یا به‌عبارتی مهم‌ترین مولفه‌هایی که نیاز به توجهات بیشتری از سوی مسئولین استانی دارند عبارت از نرخ تورم، کیفیت بروکراسی، مبارزه با بیماری‌های واگیردار و سرمایه‌گذاری است. از این رو می‌توان گفت که این چهار مولفه جزء اصلی‌ترین موانع پیش‌روی توسعه استان خراسان جنوبی خواهند بود اگر توجهی به آنان نشود یعنی اگر گامی در جهت کاهش نرخ تورم، افزایش سرمایه‌گذاری در استان، مبارزه با بیماری‌های واگیردار و افزایش سطح کیفیت بروکراسی از سوی مسئولین کشوری و استانی برداشته نشود، راه توسعه در استان خراسان جنوبی هموار نخواهد بود. همچنین می‌توان گفت که در راه توسعه استان خراسان جنوبی معیارهای اقتصادی، سیاسی و بهداشتی از بقیه معیارها با اهمیت‌تر هستند.

منابع

آزادارمکی تقی، مبارکی مهدی، و شهبازی زهره. (۱۳۹۱). بررسی و شناسایی شاخص‌های کاربردی توسعه اجتماعی (با استفاده از تکنیک دلفی). *مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی*، (۱)، ۷-۳۰. <http://journals.sabz.ac.ir/scds/article->

ازکیا مصطفی و غفاری غلامرضا. (۱۳۹۳). *جامعه‌شناسی توسعه*. تهران: انتشارات کیهان.

ازکیا مصطفی. (۱۳۷۵). *جامعه‌شناسی توسعه و توسعه نیافتگی روستایی ایران*. چاپ دوم، تهران: انتشارات اطلاعات.

پاشایی منصور و اشرفی، آزاده. (۱۴۰۰). *میانی برنامه‌ریزی پیشرفت و عدالت*. انتشارات ارسطو (چاپ و نشر ایران)، چاپ اول.

تشکریان جهرمی علیرضا. (۱۴۰۳). الگوی توازن دیوان‌سالاری و مردم‌سالاری سازمانی مبتنی بر تحلیل مضمون نهج‌البلاغه: سیمای سازمان‌های متعالی در تمدن نوین اسلامی. *فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، (۲)، ۱۲۹-۱۵۴. DOI: 10.22070/NIC.2024.19297.1315.۱۵۴

حاجی‌مظفری سارا و اسکندری زهرا. (۱۳۹۴). بررسی نقش شاخص‌های توسعه انسانی و اقتصادی در پیشبرد توسعه. *کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی*. <https://sid.ir/paper/871712/fa>

- حیدری فر محمد رئوف و محسنی پور داود. (۱۴۰۱). بررسی قابلیت‌ها و موانع توسعه استان کرمانشاه از رهیافت جغرافیای سیاسی. *پژوهش‌های جغرافیای سیاسی*، ۱۷(۱)، ۵۳-۷۷. <https://doi.org/10.22067/pg.2021.69115.1025>
- خدایاری سامان و اسدی عباس. (۱۳۹۷). *مطبوعات و توسعه اجتماعی. فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)*، دوره ۱۳، شماره ۱، ۱۴۹-۱۶۸. https://journals.scu.ac.ir/article_14017.html
- دهمرده نظر، اسفندیاری مرضیه، و رادنیامرجان. (۱۳۸۹). ارزیابی شاخص توسعه انسانی در استان سیستان و بلوچستان. *رفاه اجتماعی*، ۱۰(۳۶)، ۱۶۷-۱۸۴. <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-934-fa.html>
- رزاقی سمیه و حیدری حسن. (۱۳۹۸). بررسی موانع رشد شاخص‌های توسعه اقتصادی استان آذربایجان غربی از دید فعالین حوزه صنعت در بخش خصوصی و دولتی: با تأکید بر روش گراند تئوری. *جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه*، سال هشتم، شماره ۲، ۱۳۵-۱۶۵. DOR: 20.1001.1.23224371.1398.8.2.6.4
- رستمی هادی و ملک حسینی عباس. (۱۴۰۰). سطح بندی میزان توسعه یافتگی شهرستان‌های استان همدان با رویکرد کاهش نابرابری‌های فضایی و منطقه‌ای. *آمایش محیط*، ۱۴(۵۴)، ۲۰-۱. <https://sid.ir/paper/955974/fa>
- زنگنه احسان. (۱۴۰۳). بررسی پایداری منابع درآمدی شهرداری قاسم‌آباد در استان خراسان رضوی. *مطالعات مدیریت توسعه سبز*، ۳(۱)، ۹۸-۱۱۵. DOI: 10.22077/jgdms.2024.7298.1079
- سیف‌زاده حسین (۱۳۸۸). *پانزده مدل نوسازی، توسعه و دگرگونی سیاسی*، تهران: نشر قومس.
- صفری احمدوند. (۱۴۰۱). نقش عوامل مؤثر بر توسعه اقتصادی در استان لرستان. *نشریه علمی رویکردهای پژوهشی نوین مدیریت و حسابداری*، ۶(۲۳)، ۲۴۹-۲۳۴. <https://majournal.ir/index.php/ma/article/view/1727>
- صفری جلیل، مهدی زاده مهران، عزیزی علیرضا. (۱۳۹۴). طراحی الگویی مبتنی بر معیارهای اساسی جهت گزینش کارکنان شایسته و برآورد عملکرد سازمان. *پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی*، ۷(۴)، ۱۴۱-۱۶۶. <https://civilica.com/doc/909129>
- عباس‌زاده مرزبانی مجید (۱۳۹۹). نگاهی به مفهوم توسعه و بعد سیاسی آن. *دانش تفسیر سیاسی*، سال دوم، شماره ۴، ۱-۳۱. <https://civilica.com/doc/1352047.31>
- غیاثوند ابوالفضل، معزی فر حسن. (۱۳۹۰). مقایسه روش‌های تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان خراسان جنوبی، *فصلنامه علوم اقتصادی*، سال پنجم، شماره ۱۷، ۱۶۵-۱۸۸. DOR: 20.1001.1.25383833.1390.5.17.8.5
- قاسمی، یارمحمد (۱۳۸۷). ارزیابی نحوه مدیریت توسعه در ایران. *نامه علوم اجتماعی*، ۱۶(۱)، ۱۶۳-۱۸۵. https://jnoe.ut.ac.ir/article_26974.html
- قائدرحمتی صفر، مستوفی الممالکی رضا، و براری مهدی. (۱۳۹۲). تحلیل شاخص‌های توسعه و سطح بندی دهستان‌های استان یزد. *جغرافیا و توسعه*، ۱۱(پیاپی ۳۰)، ۷۱-۸۶. DOI: 10.22111/gdij.2014.244
- کلانتری خلیل. (۱۳۸۰). نقدی بر متدولوژی سنجش سطح توسعه انسانی UNDP. *تحقیقات جغرافیایی*، ۱۶(۲) (پیاپی ۶۱)، ۱۵۳-۱۶۶. <https://sid.ir/paper/29798/fa>
- کفاش‌پور آذر و علیزاده زوارم علی. (۱۳۹۱). به کارگیری فرایند تحلیل سلسله مراتبی دلفی فازی (FDAHP) و تحلیل خوشه سلسله مراتبی (HCA) در مدل آر. اف. ام (RFM) جهت تعیین ارزش دوره عمر مشتری. *تحقیقات بازاریابی نوین*، ۲(۳)، ۵۱-۶۸. https://nmrj.ui.ac.ir/article_17623.html
- گودرزی غلامرضا. (۱۳۷۷). مدیریت توسعه و توسعه مدیریت. *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۱(۱)، ۱۳۱-۱۵۴. DOR: 20.1001.1.17350727.1377.1.1.13.4
- لطیفی غلامرضا و قائم‌پور محمدعلی. (۱۳۹۵). تأثیر مناطق ویژه اقتصادی بر رفاه و توسعه اجتماعی مناطق شهری و روستائی (مطالعه موردی: منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان). *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ۷(۲)، ۱۸۹-۲۲۴. DOI: 10.22054/qjsd.2016.5943

- متقی، سمیرا، رستمی پائین افراکتی، مهدی و جدی دلشاد، جواد (۱۴۰۳). بررسی تأثیر توسعه مالی و مدیریت توسعه بر رشد اقتصادی و کیفیت محیط‌زیست، *مطالعات مدیریت توسعه سبز*، در حال انتشار. DOI: 10.22077/jgdms.2024.7800.1157.
- محمدی جمال و ایزدی ملیحه. (۱۳۹۲). تحلیل توسعه فرهنگی اصفهان با روش تحلیلی عامل محور. فصلنامه مطالعات و تحقیقات شهری و منطقه‌ای، ۴، (۱۶)، ۸۹-۱۰۴. https://journals.ui.ac.ir/article_20039.html
- مشکینی ابوالفضل، و قاسمی کیمیا. (۱۳۹۱). سطح بندی شهرستان‌های استان زنجان بر اساس شاخص‌های توسعه فرهنگی با استفاده از مدل *TOPSIS*. برنامه ریزی منطقه‌ای، ۲(۷)، ۱-۱۱. مشکینی، ابوالفضل، و قاسمی، کیمیا. (۱۳۹۱). سطح بندی شهرستان‌های استان زنجان بر اساس شاخص‌های توسعه فرهنگی با استفاده از مدل *TOPSIS*. برنامه ریزی منطقه‌ای، ۲(۷)، ۱-۱۱. <https://sid.ir/paper/1037418/fa>
- وحید مجید. (۱۳۸۱). بررسی فرآیند شکل‌گیری و قرارگیری مشکل در عرصه عمومی و دستور کار سیاست‌گذاری، *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران*، دوره ۵۷، شماره ۱. https://jflps.ut.ac.ir/article_11105.html
- Abbaszadeh Marzbani, M. (2019). A look at the concept of development and its political dimension. *Science of Political Interpretation*, 2(4), 1-31. <https://civilica.com/doc/1352047> (In Persian)
- Azad Armaki, T., Mobaraki, M., & Shahbazi, Z. (2012). Investigation and identification of social development applied indicators (Using the Delphi technique). *Journal of Studies of Socio-Cultural Development*, 1(1), 7-30. <http://journals.sabz.ac.ir/scds/article-1-21-fa.html> (In Persian)
- Azkiya, M. (1996). *Sociology of rural development and underdevelopment in Iran* (2nd ed.). Etelaat Publications. (In Persian)
- Azkiya, M., & Ghafari, G. (2014). *Sociology of development*. Kayhan Publications. (In Persian)
- Colantonio, A. (2011). Social sustainability: Exploring the linkages between research, policy and practice. In W. L. Filho (Ed.), *European research on sustainable development* (Vol. 1, pp. 35-57). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-19202-9_5
- Dahmardeh, N., Esfandiyari, M., & Radnia, M. (2010). Evaluation of human development index in Sistan and Baluchestan. *Refah Journal*, 10(36), 167-214. <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-934-fa.html> (In Persian)
- Fabrizio, C., & UNESCO. (2008). *The cultural dimension of development: Towards a practical approach*. UNESCO Publishing.
- Ghasemi, Y. M. (2008). Evaluation of the development management style in Iran. *Sociological Review*, 16(1), 163-185. https://jnoe.ut.ac.ir/article_26974.html (In Persian)
- Ghiasvand, A., & Moezifar, H. (2012). Comparing the different methods of determining the degree of development in the towns of South Khorasan. *Journal of Financial Economics (Financial Economics and Development)*, 5(17), 165-188. <https://doi.org/10.22067/fe.2012.17.008> (In Persian)
- Goldthorpe, J. E. (1977). *The sociology of the Third World: Disparity and involvement*. Cambridge University Press.
- Goodarzi, G. (1998). The management of development and the development of management. *Strategic Studies Quarterly*, 1(1), 131-154. <https://doi.org/10.22067/ssq.v1i1.1377.0013> (In Persian)
- Griffin, K., & McKinley, T. (1992). *Towards a human development strategy*. United Nations Development Programme.
- Habibi, A., Jahantigh, F. F., & Sarafrazi, A. (2015). Fuzzy Delphi technique for forecasting and screening items. *Asian Journal of Research in Business Economics and Management*, 5(2), 130-143. <https://doi.org/10.5958/2249-7307.2015.00036.5> (In Persian)
- Haji-Mozaffari, S., & Eskandari, Z. (2015, November). *Investigating the role of human and economic development indicators in advancing development*. Paper presented at the International Conference on Research in Science and Technology. <https://sid.ir/paper/871712/fa> (In Persian)

- Heidari Far, M. R., & Mohseni Poor, D. (2022). The study of the capabilities and obstacles of development of Kermanshah Province through the approach of political geography. *Research in Political Geography Quarterly*, 7(1), 53–77. <https://doi.org/10.22067/pg.2021.69115.1025> (In Persian)
- Hujo, K., & Yi, L. (2015). *Social policy and inclusive development*. United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD).
- Huntington, S. P. (1979). The change to change: Modernization, development, and politics. In C. E. Black (Ed.), *Comparative modernization* (pp. 3–23). Free Press.
- Kafashpour, A., & Alizadeh Zoeram, A. (2012). Utilization of fuzzy Delphi analytical hierarchy process (FDAHP) and hierarchical cluster analysis (HCA) in RFM model for measurement the customer lifetime value: The case of Toos Shargh Company. *New Marketing Research Journal*, 2(3), 51–68. https://nmrj.ui.ac.ir/article_17623.html (In Persian)
- Kalantari, K. (2001). Criticism to UNDP methodology of measuring human development. *Geographical Research*, 16(2), 153–166. <https://sid.ir/paper/29798/fa> (In Persian)
- Khodayari, S., & Asadi, A. (2018). Press and social development. *Quarterly Journal of Social Development (formerly Human Development)*, 13(1), 149–168. https://journals.scu.ac.ir/article_14017.html (In Persian)
- Kirkpatrick, C., George, C., & Curran, J. (2001). *Development of criteria to assess the effectiveness of national strategies for sustainable development*. Institute for Development Policy and Management, University of Manchester.
- Latefi, G., & Ghaempour, M. (2016). Impact of free trade zones on welfare and social development of urban and rural areas (Case study: Salafchegan Free Trade Zone). *Social Development & Welfare Planning*, 7(27), 197–232. <https://doi.org/10.22054/qjsd.2016.5943> (In Persian)
- Lerner, D. (1958). *The passing of traditional society*. Free Press.
- Meshkini, A., & Ghasemi, K. (2012). Classification of Zanjan cities based on cultural development indicators using TOPSIS model. *Journal of Regional Planning*, 2(7), 1–11. <https://sid.ir/paper/1037418/fa> (In Persian)
- Mohammadi, J., & Izadi, M. (2013). Analysis of Isfahan's cultural development with factor-based analytical method. *Quarterly Journal of Urban and Regional Studies and Research*, 4(16), 89–104. https://journals.ui.ac.ir/article_20039.html (In Persian)
- Motaghi, S., Rostami Paenafrakati, M., & Jedi Delshad, J. (2025). Investigating the impact of financial development and development management on economic growth and environmental quality. *Green Development Management Studies*. Advance online publication. <https://doi.org/10.22077/jgdms.2024.7800.1157> (In Persian)
- Nafziger, E. W., & Yoder, J. C. (2021). The economics of development. In J. C. Yoder (Ed.), *Mennonites and post-colonial African studies* (pp. 45–62). Palgrave Macmillan.
- Pashaei, M., & Ashrafi, A. (2021). *Fundamentals of planning for progress and justice* (1st ed.). Aristotle Publications. (In Persian)
- Rahmati, S., Mostofi, R., & Bararei, M. (2014). Analysis of development indexes and classification of rural districts in Yazd Province. *Geography and Development*, 11(30), 71–86. <https://doi.org/10.22111/gdij.2014.244> (In Persian)
- Razaghi, S., & Heydari, H. (2020). A survey on development barriers in West Azerbaijan province based on private and public sector executives' viewpoint: Grounded theory approach. *Journal of Economic & Developmental Sociology*, 8(2), 135–165. <https://doi.org/10.22067/jeds.v8i2.1398.006> (In Persian)

- Rostami, H., & Malek Hosseini, A. (2021). Leveling the development rate of the cities of Hamedan Province using the approach of decreasing spatial and regional inequalities. *Environmental Based Territorial Planning (Amayesh)*, 14(54), 1–20. <https://sid.ir/paper/955974/fa> (In Persian)
- Safari, A. (2022). The role of factors affecting economic development in Lorestan province. *Scientific Journal of New Research Approaches to Management and Accounting*, 6(23), 234–249. <https://majournal.ir/index.php/ma/article/view/1727> (In Persian)
- Safari, J., Mehdizadeh, M., & Azizi, A. (2015). Designing a model based on basic criteria for selecting competent employees and estimating organizational performance. *Human Resource Management Research*, 7(4), 141–166. <https://civilica.com/doc/909129> (In Persian)
- Seifzadeh, H. (2009). *Fifteen models of modernization, development and political transformation*. Ghomes Publishing. (In Persian)
- Shawoo, Z., Maltais, A., Dzebo, A., & Pickering, J. (2023). Political drivers of policy coherence for sustainable development: An analytical framework. *Environmental Policy and Governance*, 33(4), 339–350. <https://doi.org/10.1002/eet.2039>
- So, A. Y. (1990). *Social change and development: Modernization, dependency, and world-systems theories*. SAGE Publications.
- Tashakorian Jahromi, A. (2024). A model of balance between bureaucracy and organizational democracy based on thematic analysis of Nahj al-Balagheh: The image of exemplary organizations in the modern Islamic civilization. *Scientific Journal of New Islamic Civilization Fundamental Studies*, 7(2), 129–154. <https://doi.org/10.22070/NIC.2024.19297.1315> (In Persian)
- Vahid, M. (2002). Studying the process of problem formation and placement in the public arena and policy-making agenda. *Journal of the Faculty of Law and Political Science, University of Tehran*, 57(1), 1–24. https://jflps.ut.ac.ir/article_11105.html (In Persian)
- Vu, T. V., & Huang, D. C. (2020). Economic development, globalization, political risk and CO₂ emission: The case of Vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(12), 21–31. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no12.021>
- Zanganeh, E. (2024). Investigating the sustainability of Qasemabad municipality's revenue sources in Razavi Khorasan province. *Green Development Management Studies*, 3(1), 98–115. <https://doi.org/10.22077/jgdms.2024.7298.1079> (In Persian)